

Gedeelde ruimte op Zuid

Hoe verschillende sociale
groepen de stad gebruiken,
beleven en waarderen.

Wenda Doff & Erik Snel

Gedeelde ruimte op Zuid

Hoe verschillende sociale groepen
de stad gebruiken, beleven en waarderen.

De Kenniswerkplaats Leefbare Wijken is een samenwerkingsverband tussen de gemeente Rotterdam en de Erasmus Universiteit Rotterdam met als tweeledig doel: a) het ontwikkelen van beleids- en praktijkrelevante kennis op het gebied van leefbaarheid in stadswijken en b) bij dragen aan de uitwisseling en toepassing van deze kennis in het Rotterdamse beleid. Alle publicaties en activiteiten zijn te vinden op: www.kenniswerkplaats-leefbarewijken.nl/

Colofon

Gedeelde ruimte op Zuid.

Hoe verschillende sociale groepen de stad gebruiken, beleven en waarderen.

Wenda Doff & Erik Snel

Met medewerking van: Anne-Lotte Groenewegen, Amra Žerić,
Noah Sam & Yannick Drijfhout

Uitgave van: Kenniswerkplaats Leefbare Wijken, Rotterdam, april 2022

Grafisch ontwerp: Fenna Schaap

Fotografie: Wenda Doff, m.u.v. p. 19 en 21: Anne-Lotte Groenewegen, p. 6: Jan Frank

ISBN: 978-90-75289-62-6

©Erasmus School of Social and Behavioural Sciences, Kenniswerkplaats Leefbare Wijken

©Wenda Doff, Erik Snel

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door print-outs, kopieën, of op welke manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	4
Samenvatting	5
Een onderzoek op Zuid	8
Aanleiding	8
Onderzoeksdoelstelling	9
Onderzoeksaanpak	10
Methoden: interviews, narratieve kaarten, foto's & observaties	10
Veldwerk	10
Oogst	11
Analyse	11
Expertmeeting	12
Leeswijzer	12
Portretten van de sociale groepen	13
Bovenlaag	14
Middengroep	15
Opkomende middengroep	16
Verbonden lagere groep	17
Precariaat	18
Gebruik van de stad: verschillen en overeenkomsten tussen groepen	19
Winkelen	19
Uitgaan, uit eten gaan, ergens wat drinken	22
Gebruik van parken, speeltuinen en pleinen	23
Verplaatsing binnen de openbare ruimte: routes	25
Sociale contacten	28
Diversiteit & gescheiden werelden	31
Gemis sociaal contact en verbinding	33
Binding en waardering: thuisgevoel & thuis-maken	35
Vertrouwdheid	35
Veiligheid & reputatie Zuid	38
Overlast in de openbare ruimte	42
Uitstraling & sfeer	46
Verandering wijk	49
De betekenis van de buurt	52
Input voor de ruimtelijke visie	53
Referenties	58
Bijlage 1: Overzicht geïnterviewden	60
Bijlage 2: Codegroepen & codes	62

Woord vooraf

Voor u ligt het resultaat van de welwillendheid en tijd van vijftig bewoners uit de Afrikaanderwijk, Carnisse, Hillesluis en Tarwewijk, en noeste arbeid van een team van onderzoekers. Ik bedank vooral de bewoners die, ondanks de onderzoeksmoeheid en het niet al te grote vertrouwen in instanties zoals gemeente en universiteit, mee wilden doen aan het onderzoek. Zeker omdat ze zelf aan de slag moesten gaan met een blad en stiften. Maar na enige aansporing vonden de meesten het leuk om te doen en kwamen de verhalen goed los. We vinden het belangrijk om datgene waar bewoners mee te maken hebben in hun dagelijks gebruik van de stad, wat ze ervaren en beleven, mee te geven aan degenen die werken aan de ruimtelijke toekomstvisie voor Zuid. Nog te vaak worden plannen voor de stad bedacht en uitgevoerd zonder dat met de gebruikers ervan is gesproken en de tijd is genomen hun behoeftes goed mee te nemen in de planvorming. Gelukkig staat de gemeente daar steeds meer voor open, en het is goed te merken dat er veel enthousiasme is voor een onderzoek zoals dit. Naast cijfers blijken verhalen en beelden beleidsmakers erg te inspireren. We bedanken de Gemeente Rotterdam en de Kenniswerkplaats Leefbare Wijken dat ze dit onderzoek mogelijk hebben gemaakt.

Het onderzoeksteam bestond uit (in alfabetische volgorde): Yannick Drijfhout, Anne-Lotte Groenewegen, Noah Sam, Erik Snel en Amra Žerić. Amra, Anne-Lotte en Noah hebben naast het interviewen een groot deel van de codering uitgevoerd. Met elkaar hebben we ook eerste bevindingen doorgesproken. De analyse hebben Erik Snel en ik voornamelijk gedaan en we zijn tevens samen auteur. Verder danken wij Gijs Custers, Godfried Engbersen, Miriam van Lierop, Caroline Rovers en Annet Akkerma voor hun kritisch lezen van een eerdere versie van deze studie. Ook bedanken we de deelnemers van de expertmeeting voor hun bijdrage in het vertalen van de onderzoeksuitkomsten naar handvatten voor de ruimtelijke toekomstvisie.

Zelf ben ik sinds twee jaar bewoner van de Tarwewijk, de Millinxbuurt om precies te zijn. Ontzettend leuk om onderzoek te doen in je eigen buurt. Tijdens mijn studie sociologie eind jaren '90 kwam deze buurt menig keer langs als casus van grootste-delijkste problematiek en het beleid dat daarvoor werd geïntroduceerd. Onderzoekers zijn nooit waarde vrij (wel zo goed mogelijk waarderingsvrij), en daarom hier tot slot een persoonlijke opmerking. Natuurlijk zijn er ook vandaag kwesties in de wijken op Zuid die aandacht behoeven – de stad is nu eenmaal een plek van *virtues* en *vices*, maar veel geïnterviewden onder wie ikzelf, wonen er zonder grote problemen, en met plezier. Geconstateerde problemen zijn niet per se problemen van Zuid, maar stadsproblemen. Er mag wel met wat meer eerbied over onze woonplek worden gesproken. We maken het beste er van en met enige ondersteuning kunnen we er een warm thuis van maken, een beeld dat nog niet zo op het netvlies staat van betrokken ambtenaren. Ik hoop dat dit spoedig verandert en dat ik hieraan een steentje kan bijdragen.

Rotterdam, 14 april 2022

Wenda Doff, hoofdonderzoeker

Samenvatting

Recent onderzoek van de Erasmus Universiteit Rotterdam (Custers, 2021) laat zien dat Rotterdam Zuid, ook de zogeheten focuswijken, het afgelopen decennium een meer gemengde bevolking heeft gekregen door het toegenomen aandeel midden-groepen. Dit roept de vraag op naar de manier waarop de verschillende groepen Zuid (en de rest van de stad) gebruiken en beleven, hoe ze met elkaar samenleven en of de inrichting van de openbare ruimte (incl. voorzieningen) positief kan bijdragen aan dit samenleven.

Deze kwalitatieve verdieping staat centraal in het voorliggend onderzoek. Onderzocht is *hoe verschillende sociale groepen de openbare ruimte (routes, plekken en voorzieningen) op Zuid gebruiken en beleven, en welke contacten daarmee verbonden zijn*. De groepen zijn ingedeeld op basis van economisch, cultureel en sociaal kapitaal (Bourdieu, 1984). Om de geleefde stad in kaart te brengen gebruikten we o.a. narratieve kaarten (Reinders, 2013). Aan de hand van vragen over het gebruik van de openbare ruimte tekenden de geïnterviewden betekenisvolle plekken, voorzieningen en routes. In totaal zijn vijftig verhalen en kaarten opgehaald van verschillende categorieën bewoners die nauwgezet zijn geanalyseerd naar verschillen en overeenkomsten tussen de gedefinieerde sociale groepen.

Het onderzoek laat zowel verschillen als overeenkomsten zien tussen sociale groepen in het gebruik van de openbare ruimte (incl. voorzieningen). Over het algemeen zien we dat de kapitaalkrachtigere groepen een hoog stadsgebruik kennen en selectiever zijn in het gebruik van Zuid dan de andere groepen. Dit vertaalt zich in relatief 'volle' narratieve kaarten met een ruime actieradius. De groep met weinig kapitaal wordt gekenmerkt door een lage actieradius en relatief 'lege' kaarten, de andere groepen zitten daar tussen in. Desondanks zijn ook de kapitaalkrachtige groepen georiënteerd op Zuid, en willen ze hun eigen plek vinden in de eigen buurten op Zuid.

Geïnterviewden uit de kapitaalkrachtige groepen zijn meer selectief in het gebruik van het winkelaanbod en horeca (in de eigen wijk) op Zuid dan de andere groepen. Ze doen hun inkopen in de buurt, deels uit gemakzucht en deels vanwege het gewaardeerde contact met lokale winkeliers. Tegelijkertijd wijzen geïnterviewden op het kwalitatief beperkte winkelaanbod op Zuid, waardoor ze veelvuldig ook winkelen in het centrum van de stad. Uitgaan, uit eten gaan of wat gaan drinken doen ze ook vooral buiten Zuid. Geïnterviewden uit alle andere sociale groepen zijn daarentegen sterk gericht op het winkelaanbod op Zuid en zeker de kapitaalarmere groepen zijn doorgaans zeer tevreden over het winkelaanbod. Uitgaan en uit eten gaan behoren minder tot het dagelijkse repertoire; ze vertellen er in ieder geval weinig over. Een gebrek aan geld, maar vaak ook fysieke belemmeringen, maakt dat de groep met het minste kapitaal weinig gebruik maakt van lokale voorzieningen.

Pleinen, parken en speeltuinen worden door geïnterviewden uit alle sociale groepen genoemd als plekken waarvan ze gebruik maken en waar ze op vanzelfsprekende wijzen in contact komen met buurtgenoten. Ook zijn er weinig verschillen in hoe geïnterviewden van diverse sociale groepen zich door de openbare ruimte op Zuid verplaatsen. Velen zeggen dat ze zich vooral lopend door de openbare ruimte begeven, deels omdat de afstanden gering zijn en deels (de kapitaalarmere sociale groepen) omdat men geen auto en soms geen fiets heeft. De bereikbaarheid wordt positief gewaardeerd. Wel is er een duidelijk verschil in de *beleving* van routes tussen groepen. Nieuwkomers op Zuid uit de kapitaalkrachtigere groepen zoeken vaker groene, 'pittoreske' routes voor hun wandelingen in de buurt en geven meer blijk van een behoefte aan flaneren. Met name geïnterviewden uit de middengroepen zeggen juist te kiezen voor de meest efficiënte, snelste routes tussen de plekken die ze bezoeken.

Voorts zijn geïnterviewden met ruim kapitaal (nog) sterk gericht op hun contacten buiten de buurt; hun vrienden wonen veelal niet op Zuid en die zijn soms niet geneigd om Zuid te bezoeken. Toch is een deel behoorlijk op contacten met buurtgenoten georiënteerd. Dit zijn vooral de nieuwkomers op Zuid, die hun plek in de buurt nog zoeken en daarvoor bewust contact zoeken met buurtgenoten en met lokale winkeliers. Voor geïnterviewden uit de kapitaalarmere groepen is de buurt nog steeds een belangrijk referentiepunt. Een deel heeft vrij veel contacten met burens en buurtgenoten, al zeggen ze wel dat zulke buurtcontacten meestal vrij aan de oppervlakte blijven. Voor geïnterviewden uit de groep met het minste kapitaal lijkt hun sociale leven zich vooral 'thuis' af te spelen, ze zijn het sterkst sociaal geïsoleerd.

We zien, kortom, een duidelijk verschil in de betekenis van de buurt voor de verschillende groepen. Wat betreft het samenleven resulteert dat in min of meer gescheiden werelden. Er zijn niet per se conflicten, eerder is er sprake van vreedzame co-existentie. Volgens Blokland-Potters (1998) is dat waar beleid haar voornaamste functie in vindt: het stimuleren van een vreedzaam samenleven. De *inrichting en programmering van de openbare ruimte* kan daarbij voorwaarden scheppend zijn, in de zin dat een veilige, schone en groene buitenruimte en voorzieningen bijdragen aan het ontstaan van toevallige ontmoetingen en het thuis-maken.

Onze aanreikingen voor de verdere invulling van de toekomstvisie voor Zuid zijn:

- Benadruk de diversiteit in wijken en mensen. Zuid is meer divers dan veelal wordt gedacht. Er wonen niet alleen kwetsbare burgers op Zuid, maar ook diverse middengroepen en groepen met ruim sociaal, economisch en cultureel kapitaal. Onze eerste aanbeveling is te kiezen voor een inrichting die de behoeftes en noden van alle groepen bedient. Er zijn genoeg overeenkomsten tussen de groepen om een 'universeel' beleid uit te stippelen dat bijdraagt aan een fijnere woonomgeving voor allen.
- Ook de kapitaalkrachtige groepen zijn georiënteerd op de eigen buurt op Zuid. De buurt is niet alleen de plek waar ze wonen, ze willen er doorgaans echt thuis raken en hebben interesse in voorzieningen in de wijk. Het bestaande aanbod sluit echter minder goed aan bij hun behoeftes. Er moet dus meer ruimte komen

voor kleinschalige en diverse voorzieningen, zoals winkeltjes, restaurants, terrassen en ateliers. Zulke voorzieningen maken de buurt ook meer aantrekkelijk voor andere sociale groepen. De gemeente kan particuliere initiatieven stimuleren, faciliteren en er meer bekendheid aan geven.

- De door geïnterviewden ervaren verschraving en soms beperkte toegankelijkheid van het voorzieningenaanbod moet worden gekeerd. Juist als we de buurt ook aantrekkelijk willen houden voor kapitaalarme groepen en hen willen laten 'meedoen', moet meer worden geïnvesteerd in publieke voorzieningen en ontmoetingsplekken voor bewoners, zowel voor jongeren als ouderen, zoals buurthuizen, bibliotheken en andere culturele instellingen.
- Groen in de buurt en gezellige pleinen maken de buurt aantrekkelijk voor alle groepen. Belangrijk vooral is dat parken, straten en pleinen schoon zijn. De openbare ruimte moet op orde zijn. Nu wordt Zuid nog teveel geteisterd door zwerfafval dat de openbare ruimte voor iedereen onaantrekkelijk maakt en het lastig maakt om thuis te maken. Kies daarom voor het hoogste onderhoudsniveau voor de kwetsbaarste stukken van Zuid. Betrek zoveel mogelijke partijen, waaronder bewoners en ondernemers bij de zorg voor de buitenruimte. Versterk met het investeren in groen en schoon ook de looproutes in de wijk, zodat meer gebruikers er verblijven en er meer ogen op straat zijn om de sociale veiligheid te verhogen. Een beweegvriendelijke openbare ruimte draagt ook bij aan een gezonde wijk en toevallige ontmoetingen. Bovendien zou het kunnen bijdragen aan een meer vrouwvriendelijke openbare ruimte omdat met meer gebruikers de dominantie en overlast van groepen mannen (de 'masculiniteit') in de openbare vermindert wordt.

- Stuur op vertrouwen in plaats van op angst en repressie, en experimenteer met het vergroten van de speelruimte van bewoners en (sociaal) ondernemers, bijvoorbeeld op het vlak van zelfbeheer. Ook dient participatie serieus genomen worden, door goed te luisteren naar de noden en behoeftes van de gebruikers van de wijk. De leuze van de toekomstvisie voor Zuid "veranderen maar toch jezelf blijven" impliceert immers dat de mensen die er nu zijn, het moeten doen. Misschien kan niet iedereen meedoen, en niet iedereen wil, maar als er zijn genoeg gemeenschapsmakers op Zuid. Vergroot het eigenaarschap en je zal er veel inzet voor terug krijgen. Netwerken bestaan namelijk wel op Zuid, en dát is de kracht van de stad.

Een onderzoek op Zuid

Aanleiding

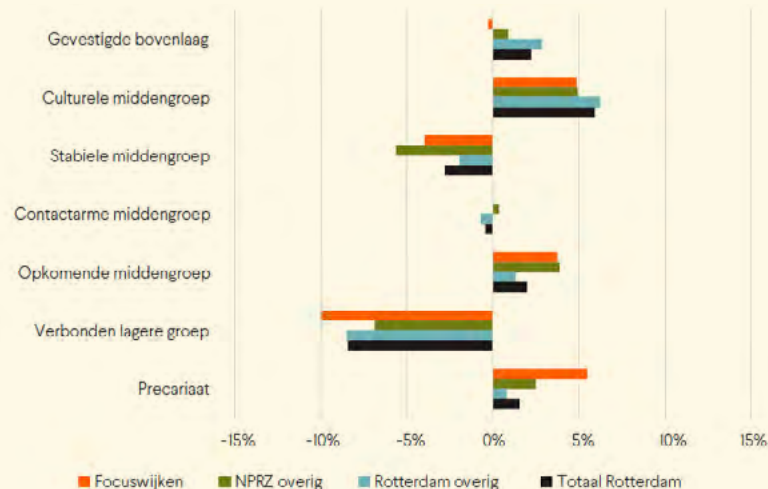
Rotterdam Zuid is in toenemende mate een heterogeen stadsdeel. Niet alleen als het gaat om verschillende migratieachtergronden (Engbersen e.a., 2019), maar ook in sociaal opzicht, wonen er allerlei verschillende sociale groepen. Recent onderzoek van de Erasmus Universiteit Rotterdam (Custers, 2021) laat zien dat Rotterdam Zuid, ook de zogeheten focuswijken, het afgelopen decennium een meer gemengde bevolking heeft gekregen door het toegenomen aandeel middengroepen onder de bevolking.

Dit roept de vraag op naar de manier waarop de verschillende groepen Zuid (en de rest van de stad) gebruiken en beleven, waar ze elkaar tegenkomen en waar niet, en hoe ze met elkaar samenleven. En vervolgens: of de inrichting van de openbare ruimte (incl. voorzieningen) positief kan bijdragen aan dit samenleven.

Om een beeld te krijgen van deze 'geleefde stad' voor verschillende groepen is in opdracht van de Gemeente Rotterdam en de Kenniswerkplaats Leefbare Wijken, verdiepend kwalitatief onderzoek verricht in vier onderzoekslocaties op Zuid.

Onderzoek 'De herverdeelde stad'

In de kwantitatieve studie 'De herverdeelde stad' is nagegaan hoe de bevolking van Rotterdam Zuid het afgelopen decennium (tussen 2011 en 2019) is veranderd in termen van verschillende sociale groepen. De uitkomst was, kort gezegd, dat sommige middengroepen groeien op Zuid (zoals beoogd door beleid), maar dat tegelijkertijd ook het aandeel van de meest kwetsbare groep (het 'precariaat' genoemd) met name in de focuswijken op Zuid in omvang toeneemt (zie onderstaande figuur uit Custers 2021, p. 22).

Centraal in dit onderzoek stond het onderscheid tussen zeven 'sociale groepen' gebaseerd op de mate waarin mensen over economisch, cultureel en sociaal kapitaal beschikken:

- **Gevestigde bovenlaag:** dit is een groep die (zeer) hoog scoort op zowel economisch, cultureel en sociaal kapitaal. De groep onderscheidt zich van de andere groepen door het hoge economisch kapitaal. Bijna iedereen binnen deze groep heeft een koopwoning met een hoge WOZ-waarde. Het overgrote deel is hoogopgeleid. Verder bevinden zich hoofdzakelijk werkenden, stellen en autochtonen in deze groep. De gevestigde bovenlaag kan dus min of meer worden beschouwd als de 'elite' van Rotterdam. **Deze groep is nauwelijks vertegenwoordigd op Zuid (en zeker in de focuswijken) en is hier ook nog eens gekrompen.**
- **Culturele middengroep:** heeft een stevige positie op economisch en sociaal vlak en onderscheidt zich van de andere (midden)groepen door het hoge cultureel kapitaal. Het gemiddelde opleidingsniveau is HBO en men bezoekt regelmatig cultuurinstellingen of culturele evenementen. Deze groep is relatief jong en bevat veel werkenden. De meeste vormen huishoudens met twee volwassenen, maar een aanzienlijk deel is ook alleenstaand. **Deze groep is in omvang gegroeid op Zuid (ook in de focuswijken), zij het minder dan stedelijk gemiddeld.**

- **Stabiele middengroep:** deze middengroep heeft doorgaans gemiddelde scores op de kapitaalsoorten. Het economisch kapitaal is redelijk hoog. Het inkomen ligt doorgaans tussen modaal en 2x modaal en een groot deel is huiseigenaar. Het sociaal kapitaal is ook bovengemiddeld, alleen het cultureel kapitaal is wat lager (opleidingsniveau is ongeveer MBO). Het grootste deel van de stabiele middengroep werkt en een groot deel is een stel. De groep krijgt het label 'stabiel' omdat ze een goede economische positie hebben. **Deze groep is het afgelopen decennium in omvang gekrompen op Zuid.**
- **Contactarme middengroep:** de contactarme middengroep wordt gekenmerkt door een goede economische en culturele positie, maar een matige positie qua sociaal kapitaal. De ervaren sociale steun is bij velen niet voldoende en de contactfrequentie met vrienden is gemiddeld een paar keer per maand. Een opvallend groot deel van deze groep is man. Het grootste deel van deze groep werkt en woont in huishouden met twee volwassenen. **Deze groep is ondervertegenwoordigd in de focuswijken, klein van omvang en in aandeel nauwelijks veranderd.**
- **Opkomende middengroep:** deze jonge groep heeft veel sociaal en cultureel kapitaal, maar weinig economisch kapitaal. Het inkomen is voor de meesten tussen minimum en modaal en slechts weinigen hebben een koophuis. Daarnaast is het opleidingsniveau gemiddeld rond HAVO/VWO. De helft van hen werkt, anderen studeren of zijn werkloos. Opvallend is dat ruim de helft een migratieachtergrond heeft. Deze groep zal naar verwachting sociaal stijgen, maar is nu nog economisch kwetsbaar. **Deze groep is oververtegenwoordigd in de focuswijken en is hier ook in omvang toegenomen (meer dan stedelijk gemiddeld).**
- **Verbonden lagere groep:** bevindt zich economisch gezien aan de onderkant van de klassenverdeling en heeft bovendien weinig cultureel kapitaal. Velen zijn lager opgeleid, slechts weinigen bezitten een woning. Deze groep heeft wel aanzienlijk sociaal kapitaal. Men ervaart voldoende sociale steun en heeft regelmatig contact met vrienden. Ondanks haar kwetsbare economische positie kan deze groep, met relatief meer vrouwen, ouderen en alleenstaanden, dus wel terugvallen op sociaal kapitaal. **De verbonden lagere groep is meer dan stedelijk gemiddeld gekrompen op Zuid (m.n. in de focuswijken).**
- **Precariaat:** zoals de naam aangeeft, bevindt deze groep zich in een preciaire positie. Ze scoort laag op alle drie kapitaalsoorten. Velen zijn lager opgeleid, hebben een minimuminkomen, ervaren weinig sociale steun en hebben weinig contact met vrienden. Het betreft veel gepensioneerden en werklozen, alleenstaanden en mensen met een migratieachtergrond. **Deze groep is m.n. in de focuswijken sterk oververtegenwoordigd en is hier het afgelopen decennium bovengemiddeld gegroeid.**

Onderzoeksdoelstelling

Het doel van het onderzoek is inzicht te geven in de 'geleefde' stad voor verschillende sociale groepen die 'op Zuid' wonen. De hoofdvraag van dit onderzoek luidt: *Hoe gebruiken en beleven verschillende sociale groepen de openbare ruimte op Rotterdam Zuid en welke lessen zijn daaruit te trekken voor de ruimtelijke toekomstvisie van het gebied?*

In de urbane sociologie wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen de geplande en alledaagse stad (Reijndorp & Reinders, 2010), de harde en zachte stad (Raban, 1975; Reinders, 2013) en tussen strategieën (beleid gemeenten, woningcorporaties en projectontwikkelaars) en tactieken (praktijken bewoners) (De Certeau, 1984). Dit onderzoek richt zich op de alledaagse leefwereld van bewoners. We beschrijven het gebruik van de stad en gaan daarbij in op a) de routes en routines die bewoners hebben, b) de plekken waar ze naar toe gaan en c) de voorzieningen die ze gebruiken, en de betekenis die ze er aan geven. Ook vragen we naar behoeftes ten aanzien van het gebruik (wat wordt er gemist?) en hoe bewoners de toegankelijkheid van de openbare ruimte ervaren. Bij elk aspect brengen we in kaart welke contacten en relaties met het gebruik van de ruimte verbonden zijn. Het gaat daarbij zowel om contacten binnen de eigen groep (*bonding*) als met (door de respondent gedefinieerde) anderen (*bridging*), maar ook om toevallige ontmoetingen en lichte interacties. In de analyse zal worden gezocht naar overeenkomsten én verschillen tussen sociale groepen.

Onderzoeksaanpak

Methoden: interviews, narratieve kaarten, foto's & observaties

Om de geleefde stad in kaart te brengen gebruikten we narratieve kaarten, ook wel *talking maps* genoemd (Reinders, 2013). De respondenten kregen een groot, stevig blad en een aantal stiften van verschillende kleuren. We vroegen hen hun gebruik van de wijk/stad in kaart te brengen door de plekken en voorzieningen die ze bezoeken en de routes die ze afleggen, te tekenen. Geïnterviewden tekenden bijv. een parkje, een speeltuin, winkels en straten. Tegelijkertijd lieten we de respondent zijn/haar verhaal vertellen, aangemoedigd met vooropgestelde vragen over de ervaringen, behoeftes en belemmeringen ten aanzien van het gebruik van de openbare ruimte. Er konden ook opmerkingen op de tekening worden genoteerd, bijv. de problemen die ze ervaren of een gevoel dat ze hebben bij een bepaalde plek. Aan het einde van het gesprek vroegen we hen aan te geven wat voor hen de buurt is en daar een lijn om heen te trekken. We lieten de respondenten vrij in de gebruikte kleuren. Wanneer men tijd en zin had, is er met de geïnterviewde langs een paar betekenisvolle plekken gewandeld en zijn foto's genomen. In de andere gevallen heeft de onderzoeker na het gesprek zelfstandig die plekken bezocht en gefotografeerd.

In de interviews zijn de volgende onderwerpen aan de orde gekomen:

- Vragen over economisch, sociaal en cultureel kapitaal (i.v.m. groepstoewijzing)
- Kort levensverhaal / biografie van de respondent (in termen van gezins-, werk- en woongeschiedenis)
- Gebruik en betekenisgeving openbare ruimte: routes, plekken & voorzieningen
- Behoeftes & belemmeringen
- Contacten, ontmoetingen & wederzijdse beeldvorming

Ook hebben de onderzoekers gedurende de veldwerkperiode op verschillende dagen en tijden het aanbod en gebruik van plekken en voorzieningen geobserveerd.

Met de kaarten, beelden en verhalen is er zeer rijke informatie opgehaald over de geleefde stad van verschillende groepen op Rotterdam Zuid.

Veldwerk

Binnen vier wijken (Afrikaanderwijk, Hillesluis, Tarwewijk en Carnisse) zijn 'strategische' onderzoekslocaties geselecteerd waar respondenten zijn geworven. Steeds is een (klein) deel van de wijk gekozen met tenminste één centrale ontmoetingsplek

(park, plein) en enkele voorzieningen (zoals Huis van de Wijk, speeltuin). We hebben toevallige passanten en verblijvers in de openbare ruimte benaderd en sleutelpersonen die werkzaam zijn in genoemde voorzieningen gevraagd ons in contact te brengen met potentiële respondenten.

Het veldwerk vond plaats in de periode juli-oktober 2021 en een deel nog in december 2021. Vanwege de Coronamaatregelen en de zomervakantie verliep het veldwerk niet altijd even makkelijk. Bovendien was het geen sinecure om een goede verdeling naar sociale groepen te krijgen – je weet immers vooraf niet precies tot welke groep iemand behoort. Als iemand wilde meedoen met het onderzoek was eerst de vraag of de groep waartoe deze persoon behoorde, al voldoende was vertegenwoordigd. Zo ja, dan zocht de onderzoeker verder.

Oogst

In totaal zijn 50 bewoners geïnterviewd. Het is goed gelukt om de diverse groepen in het onderzoek te betrekken, met uitzondering van de gevestigde bovenlaag en de contactarme middengroep. Dit zijn dan ook precies de groepen die weinig voorkomen in de focuswijken. Voor de analyse zijn deze groepen samengenomen met resp. de culturele middengroep (samen 'de bovenlaag') en de stabiele middengroep (samen 'de middengroep').

Sociale Groep	#
Gevestigde Bovenlaag	3
Culturele Middengroep	9
Stabiele Middengroep	10
Contactarme Middengroep	3
Opkomende Middengroep*	9
Verbonden Lagere Groep	7
Precariaat	9

*In de deze groep bevinden zich vier zogenoemde sociale stijgers uit de wijk zelf (die er zijn opgegroeid).

Van de 50 geïnterviewden zijn 33 (66%) actief op de arbeidsmarkt (van wie 5 een eigen onderneming hebben, 28 werkend in loondienst), 11 ontvangen een uitkering, 3 zijn gepensioneerd, 2 zijn student en 1 is huisvrouw.

32 geïnterviewden (64%) hebben een migratieachtergrond, van wie 7 een westerse migratieachtergrond (EU).

Van de 50 geïnterviewden zijn 33 vrouw (66%), 17 zijn man.

21 zijn alleenstaand (42%), 8 betreffen eenoudergezinnen, 12 gezinnen (40% gezinnen in totaal), 5 samenwonend, 3 wonen bij hun ouders en 1 in een studentenhuis.

23 geïnterviewden wonen korter dan 5 jaar in de wijk, 23 wonen er langer dan 10 jaar, 4 er tussen in.

Analyse

Alle interviews en bijhorend beeldmateriaal zijn geanalyseerd m.b.v. AtlasTi, een softwareprogramma om kwalitatieve data te analyseren. Alle relevante passages uit de interviews zijn getranscribeerd en gecodeerd aan de hand van concepten uit de literatuur en thema's die uit de empirie zelf opdoken. In totaal hebben we zeven hoofdthema's (codegroepen) geformuleerd met ruim zestig onderliggende codes.

De codegroepen zijn: woongeschiedenis, sociale groep, beeld wijk/Zuid, gebruik openbare ruimte, buurthechting, buurtkwaliteit en samenleven. In de analyse is gezocht naar overeenkomsten en verschillen tussen de groepen en in sommige gevallen naar verschillen tussen wijken.

Expertmeeting

De uitkomsten van het empirisch veldwerk zijn gedeeld en besproken met experts van verschillende afdelingen van de gemeente om de beleidsmatige vertaalslag te maken. Het doel van de expertmeeting was het ophalen van inzichten over elementen en bouwstenen die relevant zijn voor de ruimtelijke toekomstvisie voor Rotterdam Zuid. Deze zijn verwerkt in het voorliggend rapport.

Leeswijzer

In de hierna volgende hoofdstukken beschrijven we de uitkomsten van de analyse in twee delen: a) het gebruik van de openbare ruimte en voorzieningen, en b) de binding aan en waardering van de wijk en Zuid. Daarna volgen aanbevelingen voor de ruimtelijke toekomstvisie voor Zuid. We beginnen met de belangrijkste kenmerken van de verschillende groepen en een aantal sprekende kaarten.

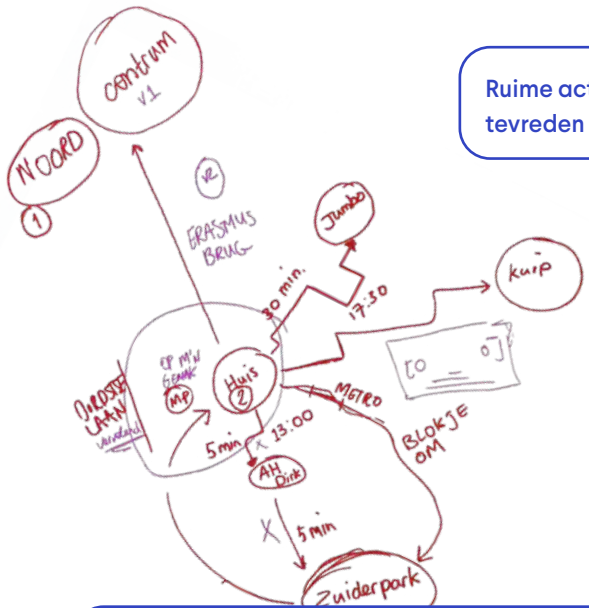
Portretten van de sociale groepen

Tijdens de interviews vroegen wij de geïnterviewden om een kaart van de buurt zoals zij die zien te tekenen. 'Normale' plattegronden bezien de gebouwde omgeving (straten, bebouwing, openbare ruimte) van grote afstand, zoals gepland en gemaakt door stedenbouwkundigen, architecten en beleidsmakers. De 'narratieve kaarten' die geïnterviewden voor ons maakten, tonen daarentegen de alledaagse ruimte zoals beleefd en verbeeld door bewoners. Zulke narratieve kaarten geven uiteraard een selectief en vervormd beeld van de buurt, ze zijn getekend op basis van het gedrag, de ervaringen en betekenissen van betrokkenen. Het is de geplande stad versus de geleefde stad. We verwachtten dat de narratieve kaarten verschillen tussen de verschillende sociale groepen in dit onderzoek. We weten immers uit onderzoek dat 'hogere' statusgroepen een grotere actieradius hebben dan 'lagere' statusgroepen, die minder mogelijkheden hebben tot ruimtelijke mobiliteit.

We zien dan ook dat de kaarten van kapitaalkrachtige groepen een groter gebied beslaan en meer gedetailleerd plekken beschrijven die voor hen van betekenis zijn ('volle kaarten'), terwijl de kaarten van kapitaalarme groepen (met name het precariaat, de groep met weinig geld, een geringe opleiding en beperkte sociale contacten) niet alleen een geringer oppervlakte beslaan, maar ook weinig details bevatten ('lege kaarten'). Kortom, door het gebruik van narratieve kaarten en de verhalen van onze geïnterviewden toont dit onderzoek de geleefde stad op Zuid.

Bovenlaag

Ruime actieradius (gebruik Zuid en Noord), tevreden over bereikbaarheid (t.o.v. het centrum).

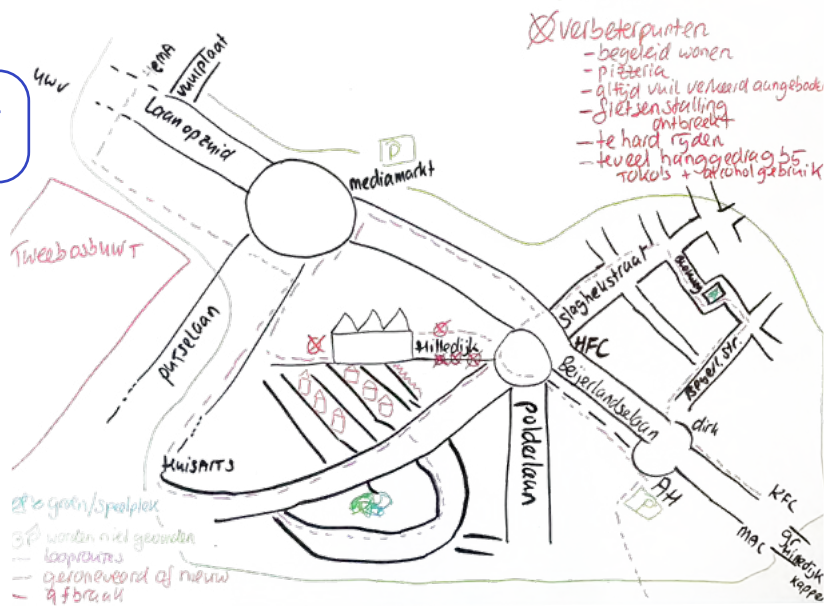
Blij met wijkaanpak, maar ook kritisch "vergeet niet de identiteit van Zuid".

Heel bewust van goede en minder goede plekken, belang routes om thuis te maken.

Buurtgebruik als leefstijl: flaneren, terrasje pakken. Groen en voorzieningen belangrijk, missen bepaalde horeca & winkels → economisch lek.

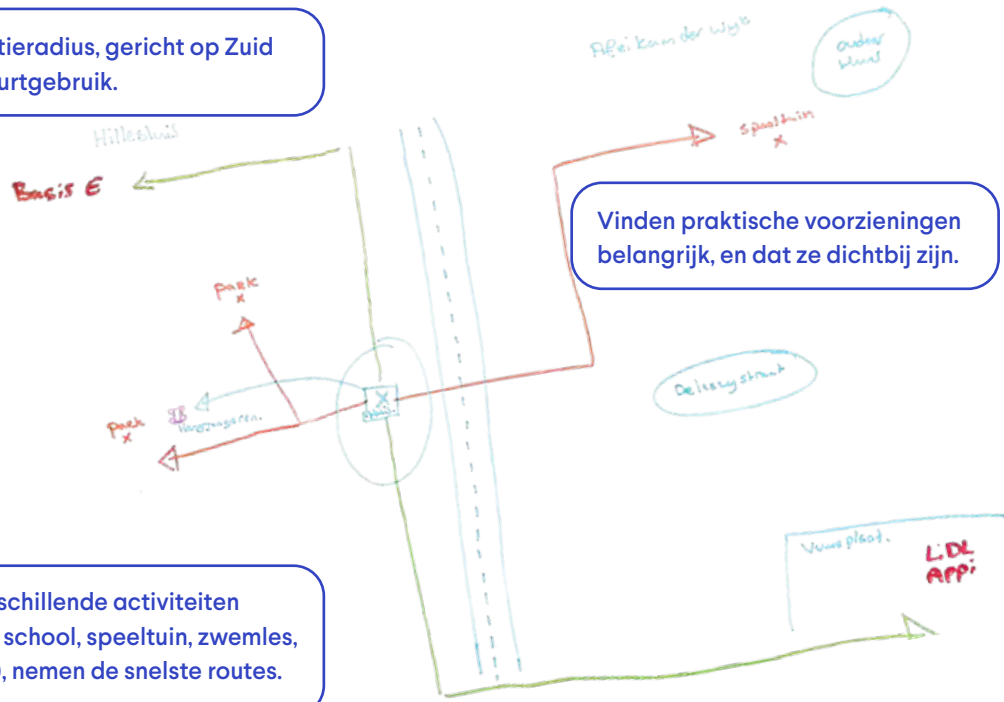
Ergeren zich aan vuil, gevoelig voor decorumverlies & stigma Zuid.

Gedeelde ruimte op Zuid

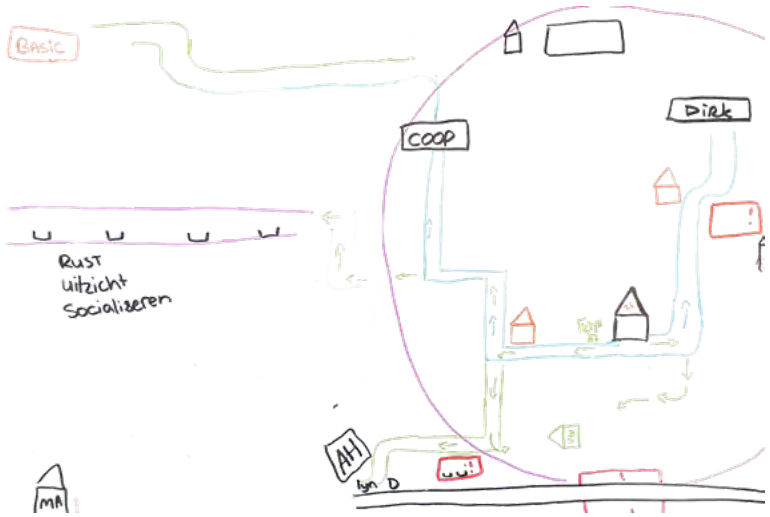
Middengroep

Minder ruime actieradius, gericht op Zuid en 'praktisch' buurtgebruik.

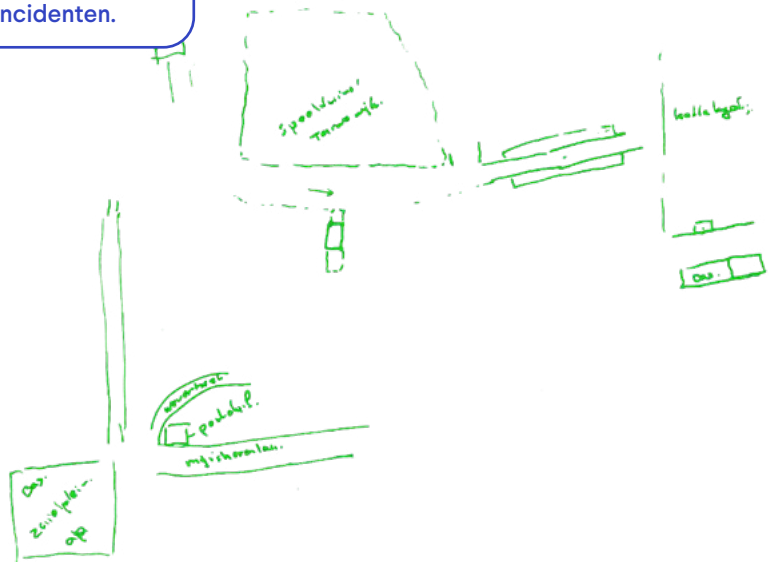
Vinden praktische voorzieningen belangrijk, en dat ze dichtbij zijn.

Organiseren verschillende activiteiten (boodschappen, school, speeltuin, zwemles, sportschool etc.), nemen de snelste routes.

Benoemen hangjongeren, alcoholisten, zwervers.

Veiligheid is een belangrijk thema, vooral met oog op opgroeiende kinderen, vertellen relatief vaak over incidenten.

Opkomende middengroep

Lijkt op de culturele middengroep, maar dan jonger en minder economisch kapitaal.

Actieradius: voor sociale activiteiten naar Noord en het centrum.

Gebruik Zuid lager, vrij lege kaarten, maken wel volop gebruik van het Zuiderpark.

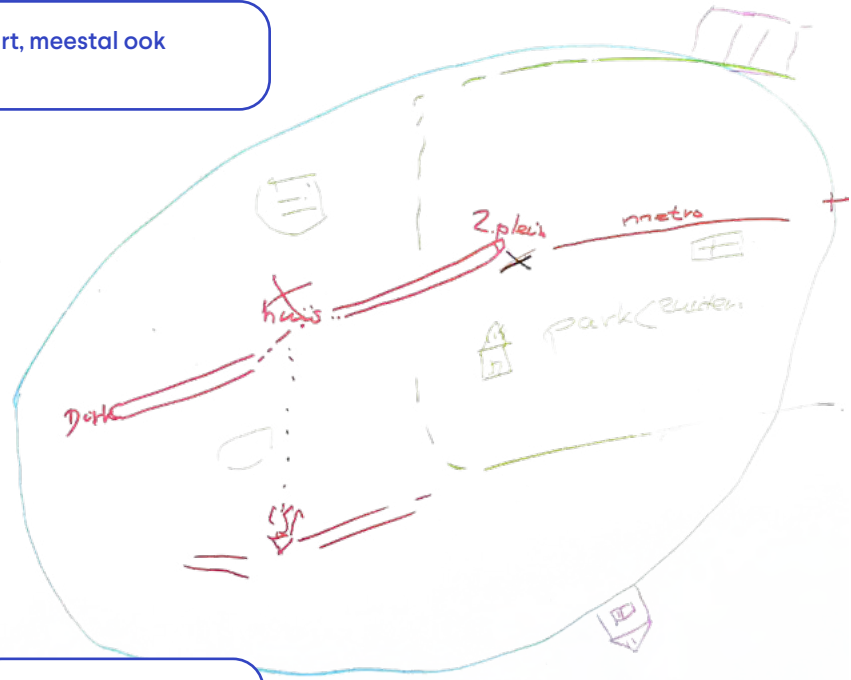
Missen voorzieningen zoals restaurants, sportschool, ontmoetingsplekken.

Weinig buurtthechting, betaalbaarheid vestigingsmotief – m.u.v. de sociale stijgers uit de wijk zelf.

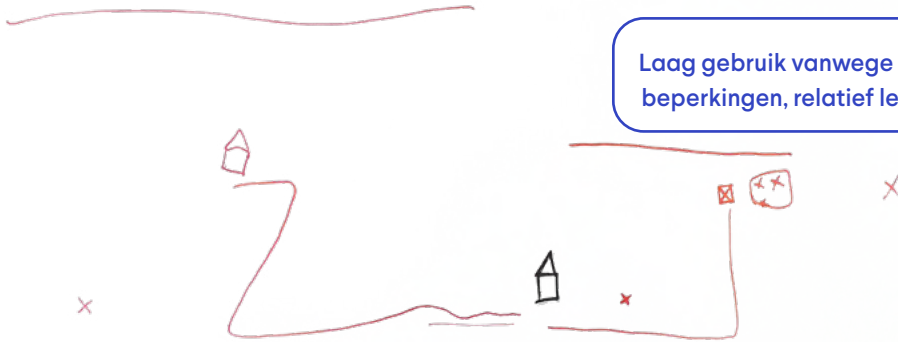
Precariaat

Sterk gebonden aan de buurt, meestal ook mentaal (vertrouwd).

Bepaalde actieradius.

Laag gebruik vanwege financiële en fysieke beperkingen, relatief lege kaarten.

Vervoersarmoede, eenzaamheid.

Benoemen groepen (Bulgaren, alcoholisten).

Gebruik van de stad: verschillen en overeenkomsten tussen groepen

In de volgende paragrafen beschrijven we hoe de geïnterviewde leden van de diverse sociale groepen gebruik maken van alles wat Zuid, maar ook rest van de stad hen te bieden heeft, en hoe zij er betekenis aan geven. Welke plekken bezoeken ze? Van welke voorzieningen maken ze gebruik? En welke routes leggen ze daarbij af? Wat is de plaats van buurten op Zuid binnen hun gehele gebruik van de stad? En welke sociale contacten vloeien voort uit het gebruik van de buurt? Wat betekenen de buurt en bestaande voorzieningen in de buurt voor het sociale leven van de geïnterviewden?

Winkelen

De nabijheid en kwaliteit (in de perceptie van bewoners) van winkels en de publieke openbare ruimte in stadswijken is van invloed op de mate waarin bewoners zich betrokken voelen met de buurt en buurtbewoners ('sense of community'; Francis e.a., 2012). Ook in private ruimtes zoals winkels kunnen spontane ontmoetingen ontstaan. Het zijn zogeheten *third places* die bijdragen aan vertrouwdheid en sociale veiligheid (Oldenburg, 1989). Tegen deze achtergrond hebben wij de geïnterviewden in dit onderzoek gevraagd wáár zij winkelen en wat zij daarvan vinden. Eerder onderzoek over het winkelgedrag van buurtbewoners (Van Beckhoven & Van Kempen, 2002; Ouwehand, 2018) toont aan dat er aanzienlijke sociale verschillen bestaan in het winkelgedrag van bewoners. De uitkomsten van deze studies zijn vrij eenduidig en voor de hand liggend: hoe en waar mensen winkelen verschilt per leeftijdsgroep, gezinssituatie en sociaaleconomische positie. Ouderen, gezinnen met jonge gezinnen en lage-inkomensgroepen zijn voor hun inkopen het meest gericht op de eigen buurt. Jongeren, personen zonder (thuiswonende) kinderen en hogere inkomensgroepen hebben een grotere actieradius en doen hun boodschappen ook elders in de stad. Dit geldt voor mensen met én zonder migratieachtergrond.

De bevindingen van dit onderzoek bevestigen dit patroon in grote lijnen. Geïnterviewden uit de bovenlaag zijn selectief in het gebruik van het winkelaanbod in de eigen wijk op Zuid. Ze doen hun inkopen in de buurt, deels uit gemakzucht en deels vanwege het gewaardeerde contact met lokale winkeliers en op de lokale markt. Tegelijk wijzen ze op het kwalitatief beperkte winkelaanbod op Zuid, waardoor ze

veelzijdig ook winkelen in het centrum van de stad, bijvoorbeeld voor boeken en kleding. Geïnterviewden uit alle andere sociale groepen zijn daarentegen sterk gericht op het winkelaanbod op Zuid. Zeker de lagere sociale groepen zijn doorgaans ook tevreden over het winkelaanbod op Zuid ("eigenlijk heb je hier alles wat je nodig hebt"). De winkels op Zuid zijn over het algemeen goedkoop en goed bereikbaar.

Blokland-Potters (1998) stelde ooit dat moderne stedelingen maar zeer beperkt gebruik maken van de buurt en van buurtfaciliteiten. Ons onderzoek komt tot andere bevindingen. We zien dat de bovenlaag selectief is in hun gebruik van de buurt, maar tegelijkertijd wel interesse hebben voor lokale voorzieningen.

Geïnterviewden uit de bovenlaag maken vaak gebruik van lokale winkels, maar melden ook dat bepaalde producten niet in de eigen wijk te krijgen zijn en dat ze daarvoor naar het centrum van Rotterdam gaan. Sommige geïnterviewden zijn enthousiast over lokale supermarkten, anderen bezoeken lokale winkels omdat het dichtbij en dus makkelijk is.

Dat is de Pleinweg, heel lang is 'ie. Daar is een winkelcentrum (...) met een COOP (...). Ik ga vooral naar die COOP, superfijne supermarkt

Ik ben best wel lui, dus ik ga vaak naar de Lidl, niet omdat ik die zo geweldig vind, maar omdat het gewoon het dichtste bij is.

Diverse geïnterviewden zijn positief over kleine, veelal buitenlandse winkeltjes in de wijken op Zuid. De winkeltjes, of beter gezegd de eigenaren ervan, dragen bij aan de publieke vertrouwdeheid in de wijk, een onderwerp dat later nog terug komt.

Ik vind het leuk om de lokale middenstand te leren kennen. En ze hebben vaak andere producten dan de Lidl.

Hier voor de Lidl heb je ook een slager, dat is mijn favoriet. (. Want) als ik naar een winkel ga, al moet ik ietsje duurder betalen zeg maar, maar die binding met zijn klanten heeft, dat hij je herkent en een praatje met zijn klanten kan maken dan heb ik al zoiets van ik ga liever naar diegene terug.

Anderen wijzen echter op het beperkte winkelaanbod op Zuid en vertellen dat ze voor andere producten elders in de stad gaan winkelen:

Voor kleding ga ik altijd naar het centrum. (...) Hier in de buurt is er niet echt heel veel, behalve supermarkten.

Boeken kopen doe ik in het centrum. Zoiets heb je hier gewoon niet.

Diverse geïnterviewden gaan geregeld naar de lokale markt (op het Afrikaanderplein), al wijst men ook op de beperkingen van de markt:

De markt traditioneel is ingericht, (...) het is een beetje eenzijdig aanbod. (...) vaak heel veel kleding en/of groenten en fruit, maar heel speciale dingen zie je niet. Daarvoor moet je eerder naar de stad. (...) Luxere goederen (...) of borrelhapjes, of dat soort dingen. Die kan je wat minder makkelijk vinden omdat het heel veel meer gericht is op basisbehoeften denk ik.

Geïnterviewden uit de middengroep op Zuid zijn meer exclusief gericht op het winkelaanbod in de wijken op Zuid. Slechts een enkeling van hen meldt dat men wegens het eenzijdige aanbod van producten op Zuid naar winkels elders in de stad moet uitwijken.

Je hebt hier alles heel dichtbij, op loopafstand. Dan loop ik op de Beijerlandse laan, dat (...) is gewoon een winkelcentrum. (...) Alle soorten winkels heb je hier. (...) Dus dan koop ik mijn spullen hier gewoon.

Dus wat dat betreft heb je in supermarkten wel veel variëteit. (...) Wat dat betreft is dat zeker geen probleem hier!

[Ik winkel] meestal in de wijk. (...) Dan ga ik dan naar de Bas/Dirk. Hier zit ook de slager, daar haal ik mijn vlees altijd. Het is een halalslager, maar dat maakt niet uit. Het is meestal goed vlees dus ik vind het best. En lekker dichtbij.

Een enkeling onder de geïnterviewden uit deze groep mist 'biologische boodschappen' op Zuid of ervaart problemen bij het boodschappen doen in de eigen wijk:

Dus wij gaan elke keer naar het centrum naar een biologische supermarkt.

De winkeltjes daar (Beijerlandselaan), het gros is Hindoestaans (...) met allerlei souvenir dingen en 'made in China'-gebeuren. Dat vind ik helemaal niks, dus daar heb ik niks te zoeken. (...) Als ik echt iets nodig heb, dan ga ik wel naar de stad.

Ook geïnterviewden uit de opkomende middengroep (waar- onder enkele buitenlandse studenten) doen hun dagelijkse boodschappen veelal in de eigen wijk op Zuid. Daarin wijken ze niet af van beide andere middengroepen. Hoewel verwacht mocht worden dat juist deze groep meer op de hele stad dan enkel op Zuid is georiënteerd, maakt slechts een enkeling daarvan melding:

De markt in Afrikaanderwijk, daar ging ik elke week heen. (...) Ook de Beijerlandselaan vind ik een leuke straat. Het is wel cool hoe elke wijk zijn eigen dorpigheid heeft. Dan ga ik gewoon fietsen en dan steeds ergens anders heen of zo.

Apart from the grocery stores, no. I know that here there's a Polish supermarket and I like the owners so I go there sometimes.

Geïnterviewden uit de verbonden lagere groep en het precariaat zijn voor hun dagelijkse boodschappen en winkelen in het algemeen volledig en exclusief gericht op de eigen wijk op Zuid. Men waardeert het winkelaanbod op Zuid ("Je hebt hier eigenlijk alles") én het feit dat de winkels op Zuid doorgaans goedkoop zijn:

Alles ken je krijgen hier, ja. (...) Eigenlijk heb je hier alles wat je nodig hebt.

De boodschappen zijn goedkoop, ik kan uitkomen met mijn AOW.

En we hebben hier de goedkoopste markt van Rotterdam, de markt is fantastisch hier.

Een enkeling klaagt over de toegenomen diversiteit van het lokale winkelaanbod. Over één van de lokale supermarkten zegt deze geïnterviewde:

Ze hebben daar over het algemeen alles. Waar ik dus de laatste twee jaar tegenaan loop, het wordt steeds meer een moslimwinkel. Steeds meer varkensproducten verdwijnen uit de schappen.

Enkele geïnterviewden die tot het precariaat worden gerekend (waaronder veel ouderen) wijzen op de beperkte bereikbaarheid van lokale supermarkten; hetzij omdat men geen auto heeft of omdat er in de buurt weinig parkeermogelijkheden zijn:

Omdat ik geen auto heb. (...) Ik kan niet altijd met een trekkarretje helemaal naar Bloemhof gaan met de tram. (...) Meestal ga ik gewoon naar Dirk! Dan loop ik naar Zuidplein.

Omdat ik steeds meer moeite heb met sjuouwen ga ik met de auto een stukje verderop waar ik normaal kan parkeren. In IJsselmonde (kun je) makkelijk parkeren. De Beijerlandselaan niet, daar kom ik helemaal nooit meer.

Litgaan, uit eten gaan, ergens wat drinken

Geïnterviewden uit de bovenlaag vertellen uitvoerig over hoe en wáár ze uitgaan, uit eten gaan of wat gaan drinken. Soms doen ze dat in de eigen wijk, maar vaker daarbuiten. Daarbij wordt overigens niet alleen het centrum van Rotterdam genoemd, maar ook andere plekken op Zuid die als zij aantrekkelijk ervaren. Voor geïnterviewden uit de verbonden lagere groep en het precariaat, waaronder veel ouderen, behoren uitgaan en uit eten gaan niet tot het dagelijkse repertoire; ze vertellen er in ieder geval weinig over. Aangenomen mag worden dat uitgaan voor veel geïnterviewden uit beide lagere sociale groepen door geldgebrek of psychische en/of fysieke belemmeringen vaak onmogelijk is. Expliciet daar naar gevraagd, zeggen sommigen van het precariaat dat ze hun vrijetijdsbesteding vooral “thuis” doorbrengen. Voor zover ze dingen buitenshuis doen, is dat doorgaans in de eigen wijk.

Het is zeker niet zo dat geïnterviewden uit de bovenlaag hun vertier enkel buiten de eigen wijk op Zuid zoeken. Diverse geïnterviewden uit deze groep vertellen over de leuke en diverse koffietentjes en kroegen op Zuid. Ze bezoeken die plekken omdat ze die leuk vinden en daar aanspraak hebben.

Als je wilt eten, heb je genoeg tentjes hier. Kijk, als het bevalt dan heb je heel veel. Maar als je zegt dat lust ik allemaal niet dan is het iets lastiger. (Ik) ga ik naar dat koffiezaakje, Zoet op Zuid heet het. Daar haal je Bosnische koffie. Dat vind ik leuk, daar drink ik wat, maak ik een leuk praatje en dan ga ik weer naar huis, heb ik mijn rondje weer gedaan. Ja, ik mis eigenlijk niks.

Hier is een leuk koffietentje, Wolf heet 'ie. Het is echt heel leuk, (...) echt een hip leuk tentje. Met mijn vriendin ga ik dan lunchen daar.

Hiernaast mij is een café, het Klooster. Dat (...) is echt zo een bruin Rotterdams café. Die eigenaar spreekt mij aan bij mijn voornaam en zo en vraagt dan hoe het gaat. Dat is echt wel leuk.

Voor veel geïnterviewden is het aanbod van uitgaansgelegenheden, restaurants en terrasjes in de eigen wijk echter te beperkt en kwalitatief onder de maat. Ze zoeken hun vertier elders. Soms is dat elders op Zuid, vooral Katendrecht en de Kop van Zuid worden vaak genoemd, en soms in centrum van de stad.

Het dichtstbijzijnde waar we wel eens naartoe gaan dat is de Kop van Zuid. (...) Daar heb je een heel leuk jachthaventje, daar heb je ook restaurantjes langs. Omdat hier eigenlijk geen leuke restaurantjes zijn.

Daar is het Fenixgebouw, en je hebt daar het Deliplein. (...) Dat is een pleintje waar heel veel restaurantjes zitten.

Als ik (...) echt lekker uit eten wil of lekker iets wil bestellen, dan kan dat niet in Zuid. Dat is alleen maar vet, vies eten. Daarvoor ga ik naar centrum.

Ik hou van naar concertjes gaan. Dus Rotown en zo. Dus dat is dan allemaal in de stad.

Voor een beperkt aantal geïnterviewden uit de bovenlaag is Zuid ook de plek waar ze uitgaan:

Voor Corona danste ik hier, aan de overkant. Hier heb je een soort buurthuis (het Klooster), daar gaven ze die dansles.

Geïnterviewden uit de middengroep vertellen beduidend minder over hoe en waar ze uitgaan. Voor hen zijn uitgaan en uit eten gaan minder vanzelfsprekende onderdelen van het dagelijkse leven dan voor de bovenlaag. Voor zover geïnterviewden uit de middengroep uitgaan of uit eten gaan, is dat vaak – zij het niet uitsluitend – in de eigen buurt of elders op Zuid. Slechts een enkeling gaat ook wel elders in Rotterdam uit. Verder valt op dat diverse geïnterviewden over uitgaan in het verleden spreken. De kroegen die ze frequenteerden, zijn er niet meer.

Dit is wel mijn stamkroegie [op de Mijnsherenlaan]. Hier ben ik meestal op vrijdagavond (...). Op een zaterdag (...) ben ik toch op Zuidplein en ik ken de eigenaar ook. (...) Daar kom ik het meest mensen tegen die ook van vroeger ken, (...) dan zie je elkaar nog steeds

Die tijd heb ik gehad. Ik had vroeger een stamcafé'tje, maar die is gestopt. En toen ben ik ook gelijk gestopt. Ik haal gewoon mijn biertje thuis.

Sommigen gaan uit bij een lokale voetbalvereniging of bezoeken een cultureel programma in de buurt.

Verder langs de voetbalclubs van vrienden bijvoorbeeld. Dan gaan we daar op zaterdag poolen, drankjes doen, gewoon typisch clubgevoel.

De Cultuurwerkplaats Tarwewijk en daar hebben ze op donderdag een hele leuke DOP [een cultureel programma].

Geïnterviewden uit de opkomende middengroep situeren hun uitgaansleven veelal elders in Rotterdam of ook wel in (het vernieuwde) Katendrecht.

Yeah we go a lot to Katendrecht. There's the Fenix Food Factory, we go there a lot. (...) And Hotel New York, we just like that area a lot.

Uitgaan heb je niet echt in Zuid, toch? Je hebt cafés en zo, maar daar ga ik niet naartoe. Die vind ik een beetje oubollig, niet mijn doelgroep.

Geïnterviewden uit de verbonden lagere groep en het precariaat vertellen nauwelijks over hun ervaringen met uitgaan. Aangenomen mag worden dat ze wegens geldgebrek, maar ook vanwege psychische of fysieke belemmeringen (veel ouderen) niet of nauwelijks uitgaan.

Ik eet wel eens een broodje, of drink ik wel eens een kopje thee, ja dat doe ik op Zuidplein. Of dat restaurant hier onder, die hebben lekker eten!

Er zijn cafeetjes in de wijk, maar is niks voor ons. Je hebt een Marokkaans theehuis, daar ergens. I: Ga je daar wel eens heen? R: Nee 'tuurlijk niet, is vol met mannen. (...) Alleen maar mannen, er is niks voor vrouwen. Zij kijken echt van wat doe je hier?

Gebruik van parken, speeltuinen en pleinen

Parken, volkstuinten, speeltuinen en (school)pleinen¹ zijn voor geïnterviewden van alle sociale groepen op Zuid belangrijke publieke voorzieningen, waarvan ze graag gebruik maken en die ook belangrijk zijn voor hun sociale contacten in de buurt. Volgens Blokland (2006; 2017) zijn zulke openbare voorzieningen 'vanzelfsprekende ontmoetingsplekken' waar buurtbewoners elkaar tegenkomen. Soms leidt dit tot daadwerkelijk contact tussen mensen in de zin dat ze een praatje maken (zie ook Van der Zwaard, 2010) en elkaar wellicht persoonlijk leren kennen. Vaker leidt dit tot wat Blokland en anderen aanduiden als 'publieke vertrouwdheid' (Fischer, 1982): mensen kennen elkaar niet persoonlijk, maar ze herkennen elkaar wel omdat ze elkaar vaker zien op bepaalde plekken. Mensen worden op die manier 'vertrouwde vreemden' (Lofland, 1998). Door publieke vertrouwdheid voelen mensen zich meer

¹ Volkstuincomplexen zijn semiopenbare plekken: vaak is de poort in de zomer open en is het terrein openbaar wandelgebied, maar buiten het seizoen en in Coronatijd (vaak) niet. Ook de speeltuinen zijn niet altijd toegankelijk, net als schoolpleinen.

op hun gemak op een bepaalde plek en draagt het zo bij aan sociale veiligheid. Blokland (2017) gebruikt hierbij ook wel de term *comfort zone*.

Pleinen, parken en speeltuinen worden door geïnterviewden uit alle sociale groepen genoemd als buurtvoorzieningen waarvan ze gebruik maken en waar ze op vanzelfsprekende wijze in contact komen met buurtgenoten. Soms zijn dit contacten binnen de eigen groep, soms zijn dit groepsoverstijgende sociale contacten; Putnam (2000) spreekt in deze van *bonding* en *bridging*. Daarnaast zijn er echter ook voorbeelden van mensen die zich buitengesloten voelen of van mensen die juist willen ontsnappen uit (volgens hen) al te hechte, *bonding* verbanden in een bepaalde buurt.

Pleinen, parken en speeltuinen worden ook door geïnterviewden uit de bovenlaag herhaaldelijk genoemd als buurtvoorzieningen waarvan ze gebruik maken en waar ze op vanzelfsprekende wijze in contact komen met buurtgenoten. Dit leidt echter tot wisselende ervaringen. Sommige geïnterviewden merken dat mensen van bepaalde groepen erg bij elkaar blijven (*bonding*), anderen melden juist groepsoverstijgende (*bridging*) sociale contacten, bijv. in het park.

Andere ouders op het speelplein zijn wel heel erg op zich zelf, dat merk je dan wel. (...) Turkse moeders, die zitten dan wel erg bij elkaar, dus dan zou ik daar niet echt heel erg makkelijk bij gaan zitten.

*Ik ga vaak met mijn vriendin naar het Zuiderpark. (...) Daar heb je wel mensen die ik ken, omdat die daar elke dag komen. (...) Ik ga trainen en zij gaat ergens zitten. (...) Bij het trainen raak je met elkaar in gesprek. Het zijn veel Oost-Europeanen, Somalisch, Kaapverdisch. (...) Als je traint, kun je tussen oefeningen of naar muziek luisteren of je spreekt elkaar aan. Je raakt gewoon in gesprek.
I: Waar gaan de gesprekken dan over? R: Over sport, vrouwen. Gewoon, best wel veel dingen eigenlijk.*

Ook voor geïnterviewden uit de middengroep zijn parken, speeltuinen en (school)pleinen in de buurt plekken waar ze anderen ontmoeten, al heeft niet iedereen hier behoefte aan. Bovendien spelen communicatieproblemen tussen mensen met uiteenlopende migratieachtergronden ook bij de middengroep soms een rol bij de onderlinge contacten in de buurt:

Ontmoet je mensen in de speeltuin? R: Ja, dan zit ik op een bank, dan is dat contact ook wel wat makkelijker want diegene komt dan ook met een klein kind. Dan kijk je er gewoon naar, en dan zeg je wel eens wat.

Spreek je verschillende ouders? R: Nee, vaak niet. Vaak spreken ze Turks, Bulgaars, of Pools. Vaak kom je er niet tussen, kun je er niet echt een gesprek mee aanknopen. Wel gewoon vriendelijk, gewoon groeten, maar ja...

[Over op het schoolplein:] Ik ben Duits, die ene vriendin is Kaapverdiaans, die andere weer Pools, en daar hoort dan nog eentje bij, zij is ook Pools. Die ene praat Nederlands, die andere ook, maar die andere die praat dan weer Pools. Maar het is te combineren zeg maar, dat wordt dan weer vertaald.

Ook geïnterviewden uit de opkomende middengroep maken gebruik van parken of andere publieke voorzieningen op Zuid, die ze samen met vrienden bezoeken of waar ze anderen ontmoeten:

We hebben hier een stadstuin [de Van Swietenhof]. Die mensen wonen er al jaren, oudere mensen. (...) Die man die onderhoudt dus de stadstuin, hij wilde ons wel wat leren hoe dat moest (...) Voelde heel cool! Is toch meer dan dorpse gevoel. En het idee dat verschillende leeftijden zijn, dat vind ik altijd heel erg cool. (...) En de bewoners zorgen er allemaal voor dat het netjes blijft. Je mag er zelfs ook kruiden uit halen. Dat is wel cool.

[Over het Zuiderpark:] It's great! We go there to roller skate, to skateboard, to run, to put a blanket and read. We work out. We use the park a lot. To play tennis. In the tennis court and in the workout area there's a lot of cool people! Everyone is very nice. We met people in the tennis courts.

Anderen uit de opkomende middengroep zijn meer terughoudend over het gebruik van publieke voorzieningen op Zuid en de mensen die ze daar ontmoeten. Ze maken beperkt gebruik van zulke voorzieningen en ontmoeten er weinig of geen buurtgenoten. Hun vrienden ontmoeten ze eerder in het noordelijk deel van de stad dan in de eigen buurt.

I think just Zuiderpark, we go there quite a lot with my roommates. Just to have a walk sometimes. And what else? Yeah, not really.

Ik zou eerder naar het Erasmuspark gaan, want dan ontmoet ik daar vrienden uit andere delen van de stad. Of naar Kralingse Plas.

Ook geïnterviewden uit de verbonden lagere groep geven hoog op van diverse voorzieningen en parken in de buurt, die ze bezoeken en waar ze anderen ontmoeten. Deze groep is sterk gericht op contact maken.

Ik praat met iedereen, met ouders, alle bezoekers die hier komen, ik maak met iedereen contact. (...) Ik ken 95 procent (van de) mensen, ik ken wie er lid is en wie niet lid is.

Ik ben ook wel eens hier, op dat pleintje heb je ook speeltoestellen, dan zit ik ook af en toe daar, dan zie je mensen en dan komen ze gewoon aansluiten van even een praatje maken.

[Waarom het park een fijne plek is:] Omdat, je komt heel veel bekende mensen [tegen] die alles een beetje hier woont en in de park zitten ze ook bij elkaar.

Parken of voorzieningen in de buurt worden maar weinig bezocht door geïnterviewden uit het precariaat. Gehinderd door geldgebrek en/of lichamelijke beperkingen blijven ze veelal thuis.

Mijn vrije tijd, dan zit ik thuis haha. Of ik zit wel eens hier, net als nu (bij de kerk). Het park, dat kan ook niet, als een vrouw alleen in park lopen.

Ik ga bijna nergens heen. De CTW [cultuurwerkplaats] is enigste waar ik kom, en dat vind ik fijn, goed.

Verplaatsing binnen de openbare ruimte: routes

Hiervoor ging het om diverse (semi)openbare plekken waarvan geïnterviewden op Zuid gebruik maken. Het gebruik ervan vertaalt zich in allerlei verplaatsingen en routes tussen die plekken. In het onderzoek vroegen wij geïnterviewden hoe zij zich verplaatsen in de openbare ruimte. Loopt men door de buurt of maakt men gebruik van een vervoersmiddel (fiets, auto, OV). Daarnaast vroegen wij waarom mensen gebruik maken van de openbare ruimte. Doen zij dat alleen om ergens (werk, winkels, enz.) te komen? Of heeft het gebruik van de openbare ruimte voor hen meer betekenis omdat men de buurt (of delen daarvan) aantrekkelijk, mooi of gezellig vindt? Dit laatste wordt duidelijk als geïnterviewden vertellen bewust door bepaalde (delen van) buurten lopen omdat ze die aantrekkelijk vinden of omdat ze daar andere mensen ontmoeten. De openbare ruimte is immers ook de plek waar mensen flaneren (zie het werk van Walter Benjamin) en elkaar ontmoeten (Burgers, 2000; Zuiderwijk, 2019).

We vonden weinig verschillen in hoe geïnterviewden van diverse sociale groepen de openbare ruimte op Zuid *gebruiken* qua verplaatsing. Velen zeggen dat ze zich vooral lopend door de openbare ruimte begeven, deels omdat de afstanden gering zijn en deels (de lagere sociale groepen) omdat men geen auto en soms geen fiets heeft. De bereikbaarheid wordt positief gewaardeerd, vooral door de bovenlaag in relatie tot het centrum. Geïnterviewden van alle sociale groepen geven ook voorbeelden dat ze door de wijk wandelen of fietsen om die te verkennen, omdat ze bepaalde delen van de wijk aantrekkelijk vinden of er mensen ontmoeten. Soms krijgt men hierdoor andere ideeën over plekken op Zuid waar men eerder nooit

kwam of waarover men negatief dacht. Wel is er een duidelijk verschil in de *beleving* van routes tussen groepen. Nieuwkomers op Zuid uit de bovenlaag en de opkomende middengroep zoeken vaker groene, 'pittoreske' routes voor hun wandelingen in de buurt en geven meer blijk van een behoefte aan flaneren. Ze vinden het 'leuk' om van alles te observeren in de openbare ruimte. Met name geïnterviewden uit de middengroep zeggen juist te kiezen voor de meest efficiënte, snelste routes tussen de plekken die ze bezoeken.

Natuurlijk is de openbare ruimte op Zuid voor geïnterviewden uit de bovenlaag ook de ruimte waarin men zich verplaatst om ergens te komen. Ze lopen vooral, of gebruiken de fiets. Ze waarderen de goede bereikbaarheid ten opzichte van het centrum (waar ze veel verblijven).

Ik ga altijd, bijna altijd, ik doe alle boodschappen lopend.

Mijn huis (heeft) best wel een goede connectie heeft met het centrum (...) en dit is ja heel makkelijk te lopen.

Ik ben zo in het centrum, dus [over de] bereikbaarheid ben ik wel heel tevreden over. Het OV is echt top.

Daarnaast geven diverse geïnterviewden uit deze groep aan dat ze delen van Zuid ook waarderen om er te wandelen. Ze kiezen bewust 'groene' routes. Omdat diverse geïnterviewden uit de bovenlaag nog maar kort op Zuid wonen, wandelen zij ook om de wijk te leren kennen (zie ook het thema thuisgevoel / thuis-maken). Geïnterviewden vertellen dat ze al wandelend in de buurt nieuwe, interessante of grappige dingen zien:

Die havens, daar wandelen of rondfietsen, vind ik wel heel erg leuk.

Ja, een pittoreske route. Soms als ik geen haast heb, dan ga ik daar ook naartoe met mijn skateboard of dan ga ik gewoon lopen, en dan kom je ook wel langs wat meer groene plekken. En dat vind ik wel fijn in plaats van alleen maar langs wegen te lopen.

Hier zit een collectief tuintje van bewoners, dus dan ga ik daar even kijken, maak ik een foto. Gewoon, vind ik leuk. Te kijken wat voor initiatieven er zijn.

Soms stuiten ze daarbij op voor hen onbekende plekken:

Of ik ga Tarwewijk in. Ik was daar eerst nooit gekomen en hoorde er allemaal gekke verhalen over, dat het geen goede wijk is. Maar ik vond het reuze meevallen, best gezellig eigenlijk. Paar straatjes hier zijn niet zo best. Je hebt hier zo een groot groen plein.

Ik ben die richting op gaan fietsen, en op terugweg, ben ik via Tweebosbuurt gaan fietsen, omdat we wouden kijken hoe het eruit ziet (...). Toen dacht ik oh, hier woon ik ook. Toen ben ik gaan beseffen gewoon, ik kom hier nooit.

Daarnaast vertellen sommige geïnterviewden uit de bovenlaag dat ze bepaalde plekken in de wijk bewust mijden:

Hier kom ik (bij het wandelen) soms per ongeluk in een wat mindere buurt, zal ik het noemen heel netjes, uhm en je voelt gelijk, althans dat voel ik dan, ik voel me daar niet gelijk thuis. Ik voel me gelijk daar van ik ben daar maar een vreemdeling.

Tarwewijk: daar heb ik gewoon niks te zoeken

Ja, Tarwewijk, dat is gewoon, dat is echt iets wat ons nooit zo naartoe trekt

Ook geïnterviewden uit de middengroep vertellen hoe ze de openbare ruimte op Zuid gebruiken. Ook zij lopen vaak, maar vertellen vaker dan de andere groepen dat ze praktisch zijn en met de auto gaan (om boodschappen te doen). In combinatie met werk en kinderen, kost dat hen minder tijd.

Ik hou van lopen en af en toe dan pak ik de bus, maar merendeels loop ik.

Wij doen om de week één keer boodschappen, dan halen we in één keer heel veel, dan hoeven we niet elke dag of elke week onze tijd te besteden aan boodschappen. (...) Lopen kan wel, maar met het kleintje gaat dat niet lukken. (...) Lidl en appie, albert heijn is dicht bij elkaar, dan pak ik bij één punt boodschappen en doe ik alles in de auto.

Dan ga ik altijd met de auto; ik heb een baby dus dat is wat praktischer. Soms fiets ik, maar dan ben ik zonder kinderen. Op de fiets kan ik geen kindwagen meenemen, en om helemaal te gaan lopen naar Zuidplein; ik vind dat gewoon te ver.

Diverse geïnterviewden uit de middengroep vertellen dat ze, vaker dan degenen uit de bovenlaag, de snelste routes nemen uit veiligheid:

Er lopen veel gekken rond. (...) Ook als ik naar de winkel ga, ik doe mijn ding en ik kom naar huis.

Dat stukje vind ik wel een onveilige buurt, daar ga ik liever niet. Als ik zeg maar naar XX ofzo moet, die kant op, dan loop ik die straat regelrecht door en dan steek ik gelijk over en dan ga ik die kant op.

Tenslotte zijn er geïnterviewden die nauwelijks gebruik maken van de openbare ruimte omdat ze die niet prettig vinden:

Ik maak eigenlijk nooit een wandeling door de wijk, want ik vind het niet zo leuk. Het enige wat je ziet is huizen met dichte deuren, en heel veel afval op straat.

Ook diverse geïnterviewden uit de opkomende middengroep vertellen dat ze door (bepaalde delen van) Zuid wandelen of fietsen omdat ze die om uiteenlopende redenen aantrekkelijk vinden. Ze lijken wat betreft hun behoefte aan wandelen en flaneren op de culturele midden groep.

Dat vind ik ook wel een leuke straat. Het is wel cool hoe elke wijk zijn eigen dorpigheid heeft. Dan ga ik gewoon fietsen en dan steeds ergens anders heen.

I like walking (...) between Rijnhaven and Maashaven (...) One of the best views ever here around! So I really like walking there.

Ik loop vaak langs Beijerlandselaan, richting Rijnhaven via Maashaven zo. (...) Ik vind het gewoon lekker om daar te lopen.

Sommige geïnterviewden uit de opkomende middengroep wijzen echter op in hun ogen onaantrekkelijke plekken in de wijk, waar ze dus niet komen:

Groot deel van de woonwijken (...) waar het grauw en kil is. Ik heb daar niks te zoeken, ik kan er wel lopen of zo maar ik heb er niks te zoeken.

Geïnterviewden uit de verbonden lagere groep en het precariaat verplaatsen zich ook vooral lopend door de buurt, al maken sommigen gebruik van openbaar vervoer, dat voor ouderen gratis is. Het lijkt er wel op dat het lopen minder een positieve keuze is, maar uit noodzaak (omdat men geen auto heeft) of om de hond uit te laten. Er wordt minder geflaneerd.

I: Hoe verplaatst u zich door de wijk? R: altijd lopend...

I: loopt u ook niet wel eens andere routes door de wijk?

R: nee, ik heb gewoon één weg, zeg maar.

Als wij naar Dirk gaan, lopen wij alsnog een pokke end. (...) Ik heb geen auto, mijn fiets is pas gestolen dus ik doe alles lopend.

Ik kan overal naartoe, gratis reizen omdat ik boven de 65 ben. Dan ga ik naar Zuidplein (...), dat vind ik ook leuk. (...) De tram kan ik pakken, de metro kan ik pakken, nou wat wil je nog meer?

Ook geïnterviewden uit deze groepen vertellen dat ze door de wijk wandelen om rond te kijken en/of mensen te ontmoeten:

Ik heb een hond dus elke dag maak je al je wandeling door het park. (...) Dus ja, je hoort wat er gebeurt in de wijk en je gaat toch wel overal in de wijk even rondkijken.

Dan is het gewoon lopen. De ene keer gaat het wel en doe ik er tien minuten over, het andere moment ben ik een half uur, drie kwartier bezig, maar dan kom je ook andere mensen tegen. Wat kletsen.

Ja, rondjes wandelen in de wijk om te kijken wat er allemaal gebeurt.

Ook zijn er plekken in de buurt die ze bewust mijden omdat ze die onaantrekkelijk vinden of er 'niets te zoeken hebben':

Die kant?? Daar kom ik bijna nooit omdat ik daar niks te zoeken heb.

Hierachter kom ik nooit. (...) Niet omdat ik niet durf, maar ik heb er niks te zoeken.

Sociale contacten

Naast noodzakelijke (bijv. boodschappen doen) en optionele (bijv. wandelen) activiteiten, wordt de openbare ook gebruikt voor sociale activiteiten: elkaar ontmoeten (Gehl, 2010). Welke contacten hebben de geïnterviewden in de openbare ruimte en met wie? Wonen vrienden en familie in de buurt, en spreken ze daar mee af? Zijn er verschillen tussen de sociale groepen in de mate waarin ze zich richten op buurt- en burenccontacten?

Mensen kunnen hun sociale netwerken in de eigen buurt hebben. Dit is vooral het geval voor degenen die langdurig in hun woonbuurt wonen of er zelfs zijn geboren. Mensen kunnen ook wijdverspreide netwerken hebben. We weten uit onderzoek dat er aanzienlijke sociale verschillen bestaan in de sociale netwerken van mensen. In de regel zijn de sociale netwerken van hogere statusgroepen meer geografisch verspreid dan die van lagere (Fischer, 1982; Van Eijk, 2010).

We zagen eerder dat de bovenlaag minder specifiek op de eigen buurt op Zuid gericht zijn dan geïnterviewden uit lagere sociale groepen. We denken veelal dat dit ook geldt voor hun sociale contacten, maar we zullen zien dat dit beeld te globaal is. Geïnterviewden uit de bovenlaag zijn behoorlijk op contacten met buurtgenoten georiënteerd. Deels zijn dit nieuwkomers op Zuid, die hun plek in de buurt nog zoeken en daarvoor bewust contact zoeken met buurtgenoten en met lokale winkeliers. Tegelijkertijd zijn deze groepen ook nog sterk gericht op hun contacten buiten de buurt; hun vrienden wonen veelal niet op Zuid en die zijn soms niet genegen om Zuid te bezoeken.

Voor geïnterviewden uit de middengroep is de buurt nog steeds een belangrijk referentiepunt. Ze hebben vrij veel contacten met burens en buurtgenoten, al zeggen ze wel dat zulke contacten meestal vrij aan de oppervlakte blijven. Geïnterviewden uit de middengroep lopen de deur van hun burens en buurtgenoten niet plat. Ze ontmoeten hun buurtgenoten op straat of bij de lokale voorzieningen (schoolpleinen, speeltuinen, parken). Dit zijn inderdaad 'vanzelfsprekende ontmoetingsplekken' waardoor een zekere mate van 'publieke vertrouwdheid' ontstaat. Soms zijn er

contacten over de culturele groepsgrenzen heen, andere geïnterviewden menen echter dat veel buurtgenoten binnen de 'eigen groep' blijven.

Geïnterviewden uit de opkomende middengroep zijn nauwelijks georiënteerd op contacten in de eigen buurt en met buurtgenoten, met uitzondering van degenen die opgegroeid zijn in de wijk. De meesten hebben weinig contact in de buurt, maken weinig gebruik van lokale voorzieningen en ontmoeten daar weinig buurtgenoten. Zoals één van hen (een buitenlandse student) opmerkt: je medestudenten wonen in dezelfde buurt, maar je ziet elkaar alleen in het centrum of op de campus.

Geïnterviewden uit de verbonden lagere groep zijn veel sterker dan de opkomende middengroep en ook de middengroep georiënteerd op de eigen buurt en op contacten in de buurt. Dit is te begrijpen omdat juist deze groepen door geldgebrek minder mogelijkheden hebben om vertier buiten de eigen buurt te zoeken – al bezoekt men soms wel familie en vrienden elders in of buiten de stad. Geïnterviewden uit het precariaat (de groep met behalve weinig financiële middelen ook gering sociaal kapitaal) is van alle groepen het sterkst sociaal geïsoleerd. Door geldgebrek en fysieke beperkingen heeft men weinig contact in de buurt en maakt men weinig gebruik van lokale voorzieningen (waar men buurtgenoten zou kunnen ontmoeten). Hun sociale leven lijkt zich vooral 'thuis' af te spelen.

De meeste geïnterviewden uit de bovenlaag wonen nog maar kort op Zuid (drie geïnterviewden hebben een lange woontuur, de overige negen wonen er hoogstens een paar jaar) en zijn vanwege hun vrienden elders in de stad nog sterk aangewezen op het centrum of meer algemeen het noordelijk deel van Rotterdam. Meerdere geïnterviewden melden dat hun vrienden niet altijd geneigd zijn om hen op hun nieuwe woonplek op Zuid op te zoeken.

Al mijn vrienden wonen op noord en omdat ik daar een volkstuin heb, (...) gaan we in Noord ook een drankje doen.

Dan is het toch weer waar je vrienden wonen en die vrienden heb je gewoon gemaakt in de loop der tijd en die wonen allemaal in Noord.

Ze komen wel, ja onder, hoe zeg je het, onder protest komen ze wel naar Zuid.

In hun antwoorden over hoe ze de buurt en buurtcontacten ervaren, spreekt duidelijk dat ze moeten wennen aan de nieuwe situatie (nieuwe buurt, ander soort mensen). Tegelijk zijn ze veelal nog hecht gebonden aan hun oude

levenssituatie (vrienden elders in de stad, voorzieningen in het centrum van Rotterdam die ze bezoeken). Toch staan de geïnterviewden uit de bovenlaag wel degelijk open voor contact met hun buurtgenoten op Zuid. Sommige geïnterviewden zijn uitgesproken positief over hun contacten in de buurt, al blijven de contacten veelal oppervlakkig.

Veel mensen die ik van de straat ken. Ik ken ze niet, maar er zijn mensen zat die als ik zo wandel en ze groet, die hun hondje uitlaten en zeggen "Hé mevrouw (naam)!" en een beetje zo. Ja ik ken de meesten en zij weten wie ik ben.

Voor geïnterviewden uit de middengroep is de buurt nog steeds een belangrijk referentiepunt. Wat betreft hun kennissen- en vriendenkring zijn ze sterker (zij het niet uitsluitend) aangewezen op bewoners van de eigen of andere buurten op Zuid.

Veelal wel eigenlijk in de wijk. Ik kom wel eens uit mijn wijk, want mijn moeder woont in Bloemhof. (...) Dan heb ik nog een zus in Spijkenisse. (...) Dat is allemaal vlakbij, waar we het meest omgaan. Het gros van mijn vrienden woont allemaal hier in de buurt.

De meeste mensen kennen mij qua gezicht omdat ik al sinds klein hier ben opgegroeid. (...) Als ze je kennen dan hebben ze dat gevoel van 'Ik ken hem al praat ik niet met hem, hij is toch een bekende van de wijk'.

Men spreekt veel over contacten met burens en buurtgenoten, al wordt er vaak meteen aan toegevoegd dat ze 'niet bij elkaar over de vloer komen' en buurtcontacten veelal oppervlakkig blijven.

Ik heb regelmatig contact met mijn buurman. Die is ook alleenstaand en met de buurt gewoon in de straat. Ik maak een babbeltje. Niet dat we bij elkaar over de vloer komen, maar gewoon op straat van: hoe is-tie en bla bla. Voor de rest niks.

We hebben goede contacten met de helft van de straat. (...) Niet dat we bij elkaar de deur platlopen, maar we groeten elkaar altijd.

Eén geïnterviewde uit de middengroep verwoordt bijna letterlijk wat Blokland 'publieke vertrouwdheid' noemt: "je herkent mensen die je vaker hebt gezien wat tot meer vertrouwdheid in de buurt leidt".

Geïnterviewden uit de opkomende middengroep waaronder (deels buitenlandse) studenten en arbeidsmigranten zijn beduidend minder sterk georiënteerd op de eigen buurt op Zuid. Een enkele geïnterviewde uit de opkomende middengroep kan met moeite één vriend noemen die ook op Zuid woont:

I have one friend who lives in Oud Charlois. That's three minutes with the bike. My other friends all live either in the North, the West or close to the center.

Contact met burens en buurtgenoten is voor hen minder vanzelfsprekend dan voor geïnterviewden uit de midden-groep. Ook vergeleken met geïnterviewden uit de bovenlaag, lijkt de opkomende middengroep minder sterk gericht op de eigen buurt en buurtgenoten. Voor hen is de buurt vooral een plek om te wonen, zonder verdere betekenis.

Ik ken (hier) niemand, er is niks, het is gewoon alleen maar woonwijk.

It's kind of funny how a lot of people live here but we only see each other in the Academy or in the center.

De uitzonderingen zijn de geïnterviewden die in de buurt zijn opgegroeid, de sociale stijgers, die hebben ook een heel andere binding met de buurt:

Zij kennen mij ook gewoon allemaal. "Hey, hoe gaat het?". Het plein zelf, ik zie het als een veilig en vertrouwd gebied.

Geïnterviewden uit de verbonden lagere groep zijn sterker gericht op de eigen buurt en op contact met buurtgenoten dan zowel de opkomende middengroep als het precariaat. Dat contact vindt vooral plaats op plekken zoals de speeltuin.

De hele buurt, ze kennen mij.

Geïnterviewden die tot het precariaat worden gerekend, nemen veel minder deel aan het sociale leven in de buurt dan de verbonden lagere groep. Hun leven lijkt zich vooral 'thuis' af te spelen. Sommigen lijken het contact met de buurt en buurtgenoten volledig te zijn verloren. En ze ervaren dat andere in de buurt ook 'in hun eigen wereld zijn gekeerd'.

In mijn vrije tijd blijf ik het liefste thuis.

Mijn vrije tijd? Koken, schoonmaken. Ik zweer, dat is mijn leven. Mijn kinderen naar school brengen, thuiskomen, koffie drinken, nadenken wat ga ik koken, dan ga ik dat halen, dan zet ik dat op en dan ga ik schoonmaken.

I: Hoe zou je je buurtbewoners omschrijven? R: Heel erg in hun eigen wereld gekeerd. (...) Laat ik het zo zeggen, het is hier letterlijk ieder voor zich.

Diversiteit & gescheiden werelden

Alle groepen ervaren een sterke diversiteit in de wijken van Zuid. Die diversiteit wordt overigens niet heel anders ervaren in vergelijking met andere wijken in Rotterdam, behalve misschien dat het hier nóg meer gemengd is. Er is een grote verscheidenheid aan migratieachtergronden (Engbersen e.a., 2019). Een ander verschil is de ervaren aanwezigheid van Polen en andere EU arbeidsmigranten in met name Carnisse en Tarwewijk, wat bijdraagt aan typeringen zoals 'Poolse' wijk of het 'Bulgarenplein'.

Er is wel een nuanceverschil in de beleving van diversiteit door de verschillende sociale groepen. De geïnterviewden uit de bovenlaag zien het wonen in een diverse wijk als uiting van hun persoonlijke voorkeur en een bewuste keuze. Sommigen benadrukken wel dat het belangrijk is dat 'het mengelt' en dat er geen dominante groep is. Ook wordt er gewezen op de mindere aspecten van diversiteit, met name de communicatieproblemen vanwege het niet of nauwelijks beheersen van de Nederlandse taal. Bij geïnterviewden uit de verbonden lagere groep zien we het vaakst dat ze de diversiteit omarmen. De overige groepen tonen een mindere positieve houding of een zekere gelatenheid ten aanzien van etnische diversiteit.

Diversiteit binnen de wijk kan het vertrouwen in medebuurtbewoners doen afnemen en daarmee een beperkende factor zijn voor het thuisgevoel (Putnam, 2007). Alle groepen ervaren dat er gescheiden werelden zijn in de wijk: groepen gaan vooral op basis van etnische achtergrond met elkaar om en het onderlinge contact is vaak moeizaam. Ook de '*diversity seekers*' (Blokland en Van Eijk, 2013) erkennen dat zij in gescheiden werelden leven. Tolerantie naar en viering van diversiteit zegt dus niet per se iets over het feitelijk contact tussen groepen.

Geïnterviewden uit de bovenlaag verwijzen vaak naar de culturele diversiteit in de wijk die zij waarderen. Men zou de nieuwkomers op Zuid kunnen karakteriseren als 'diversity seekers' (Blokland en Van Eijk, 2013).

Wat ik over het algemeen wel interessant vind is dat het wel een gemixte publiek is, dat het niet een soort van eenheidsworst is waar je alleen jezelf in terug herkent.

Ik ben van mening dat in de wijken waar het een beetje gemixt is dat je meer sfeer hebt dan alleen maar hoge piefen in een wijk.

Ik hou niet zo van plekken waar teveel van één soort zit, teveel van één volk. Dus ik zou me ook niet prettig voelen in een hele witte wijk, maar ik zou me ook niet prettig voelen in een hele zwarte wijk.

Anderzijds ervaren zij een scheiding van werelden en merken ze dat diversiteit ook belemmerend werkt, al was het maar wegens taalproblemen. Ze ervaren dat ze zelf ook bijdragen aan de gescheiden werelden, omdat ze toch eerder omgaan met de 'blanke Nederlanders':

Contact met burens? Niet zo veel. Ik bel wel eens aan. Ik ben VVE voorzitter en soms moet je overleggen met mensen. Die Chinese mensen hieronder wonen hier al 20 jaar en die kunnen gewoon echt heel moeilijk Nederlands, dus dat is heel moeilijk communiceren.

Over de onderbuurman: gewoon fijn om iemand onder je te hebben wonen waar je even een praatje mee kan houden, voor zover dat lukt want zijn Nederlands is niet heel goed.

En wat ik wel heel erg merk, dat ondanks dit best wel een diverse straat is, best wel een multiculturele straat, ga ik vooral dan om met de ja... ik noem maar het maar de blanke Nederlanders, ja... en niet de andere merk ik.

Ook geïnterviewden uit de middengroep moeten zich verhouden tot de culturele diversiteit in de buurt. De meesten staan 'neutraal' tegenover diversiteit (leven laten laten), anderen benadrukken de problematische communicatie met anderstaligen.

Dus je zag langzaam de 'Nederlanders' verdwijnen, en dan zie je daar andere daarvoor in de plek terugkomen. Ik stoort mij daar zelf niet aan. Als ik een normale buurman heb die arbeidsmigrant is, dan is dat voor mij geen probleem. Zolang je maar wel blijft denken aan degene die naast jou woont.

Vaak spreken ze Turks, Bulgaars, of Pools. Vaak kom je er niet tussen, kun je er niet echt een gesprek mee aanknopen. Wel gewoon vriendelijk, gewoon groeten, maar ja... Het is heel erg eilandjeswerk.

I: Hoe zou u het contact met alle verschillende groepen in de wijk omschrijven? R: Moeilijk, heel erg moeilijk. Heel veel mensen blijven gewoon hun eigen taal praten met elkaar zeg maar. En als je dan niet toevallig Pools kan of Bulgaars of Turks of weet ik wat allemaal, dan heb je het moeilijk. (...) Ik vind het eigenlijk ongezellig hier in deze wijk. Met die groepen die hier zijn, je komt er niet tussen zeg maar.

Geïnterviewden van de opkomende middengroep ervaren een sterke diversiteit en stellen minder dan de bovenlaag dit heel erg te waarderen. De volgende respondent ziet het als een belemmering om een gemeenschap te vormen:

Het is een te gevarieerde wijk. Er zijn heel veel jonge gezinnen, er zijn een heleboel oude mensen, mensen met heel verschillende afkomst, dat gaat gewoon niet. Daar zul je niet zo snel echt een gemeenschap vormen.

Geïnterviewden uit de verbonden lagere groep omarmen diversiteit of staan er neutraal tegenover:

Ik heb een schat van een buurvrouw, één Surinaamse. Ik had niet beter kunnen wonen, ze stopt me vol met roti. De andere kant zijn Turkse mensen pas komen wonen, ook hele lieve mensen. Dus ja ik hou van verschillende culturen. En als er een bruiloft is, nou dan is er feest hier joh!

Dit is een multiculturele wijk, de mensen die hier wonen was tachtig procent buitenlander, maar ik heb ermee leren leven in al die jaren.

Ook zij wijzen op de scheiding naar afkomst tussen groepen in de buurt:

Je ziet zelf, hier is dan Nederlandse groep, daar achter zitten de Marokkaanse mannen. Hier zit Turks, daar onder die tent zitten enkel Marokkanen.

Het precariaat is sterker stereotyperend over andere groepen, soms negatief, soms positief:

Poolse mensen houden niet zo van contact volgens mij, die kijken je vaak boos aan. Als je gedag zegt, komt er geen lachje vanaf en kijken ze boos terug.

(...) De Nederlandse mensen, die Rotterdammers, die zeggen wel echt gedag. Poolse mensen [leven] meer in hun eigen gemeenschap.

Ik zal het eerlijk zeggen, de Turken die zijn iets zachter maar de Marokkanen, ik heb niks tegen Marokkanen, ik heb vrienden en burens die Marokkanen zijn, maar de Marokkanen passen niet op hun kinderen.

Eén geïnterviewde uit het precariaat verhuisde bewust naar haar huidige buurt omdat deze meer divers is dan haar vorige woonbuurt.

Ik heb heel lang in Bloemhof gewoond. (...) Dat parkje daar zit vol met Turken. Ik ben zelf Turks. Ik heb liever multiculti, dat je van alles hebt. (...) Want ik ben weggaan omdat het vol met Turken is daar.

Gemis sociaal contact en verbinding

We vroegen geïnterviewden ook wat ze missen in het sociaal leven in de buurt.

Geïnterviewden uit de bovenlaag missen vooral contact met 'gelijkgestemden' op Zuid, zoals één van hen zegt. Diverse geïnterviewden uit de verbonden lagere groep en het precariaat verwoorden het gevoel dat het sociaal leven in de buurten op Zuid er 'vroeger' veel intensiever was. Bewoners waren meer aanwezig in de openbare ruimte op Zuid, ze zaten samen om wat te drinken of te eten en hadden daardoor contact met elkaar. Hoewel de socioloog Van Doorn (1955) de buurt als gemeenschap of als 'integratiekader' lang geleden al als een verouderde idee bestempelde, was dit volgens meerdere geïnterviewden tot nog niet al te lang geleden nog realiteit op Zuid. Maar inmiddels behoort dit ouderwetse buurtleven ook hier tot het verleden. Geïnterviewden dragen hiervoor diverse redenen aan. Volgens sommigen is het sociaal leven in de buurt verloren gegaan door de snelle wisseling van bewoners in de wijk, andere wijzen op de toegenomen culturele diversiteit op Zuid en nog weer anderen op de komst van nieuwkomers (met 'bakfiets') die meer 'op zichzelf' zouden zijn.

Geïnterviewden uit de bovenlaag zouden graag wat 'meer dezelfde soort mensen' in de buurt willen tegenkomen. Ze voelen zich niet altijd onderdeel van 'de gemeenschap'.

Als ik het vergelijk met andere wijken in Rotterdam zoals Kralingen dan zou ik eerder daar gaan wonen.

Dat voelt meer als mijn plek of zo. (...) Groen, de mensen die er rondlopen. Iets meer jonge mensen. Ik weet niet of gelijkgestemd het goede woord is, maar meer hoogopgeleide mensen.

In Zuid merkte ik wel dat daar juist meer een community gevoel bestaat. Maar ik ben dan niet helemaal onderdeel van die community.

Geïnterviewden uit de midden- en lagere sociale groepen vertellen dat het buurtleven op Zuid 'vroeger' veel rijker was. De volgende citaten verhalen van een 'verloren gemeenschap':

Dat ze voor elkaar opkomen, dat gebeurt nog wel, maar vroeger meer.

Vroeger was het leuker, je ging bij mensen aan huis en zo, altijd gezellig we gingen samen boodschappen halen. Maar ja, alles heeft een tijd..

In de straat was het vroeger wel gezelliger. Mensen groetten elkaar ook, maar nu is dat gewoon niet meer zo.

Vroeger zaten ze buiten, hingen uit het raam. We gingen koffiedrinken, bier drinken, frietbakken, (...) maar de nieuwe huizen, je zag niemand meer buiten.

Met voetballen, EK, WK, we versierden de hele straat. Nu niet meer. Want de mensen van nu zijn niet zo sociaal, laat me eerlijk zeggen. Ja vroeger, allemaal deden mee. Marokkanen, Turken, Antilianen, Surinamers, allemaal deden ze mee. Maar nu als je aan hun vraagt, zullen we de straat voor Oranje versieren? "Nee ik heb er geen zin in".

In aanvulling daarop zeggen sommige geïnterviewden dat er op Zuid meer voorzieningen zouden moeten zijn voor ontmoeting zoals een buurthuis, zeker met het oog op overlast van (hang)jongeren. Enkele jongeren geven aan dat de bestaande voorzieningen voor hen niet altijd toegankelijk zijn en dat ze soms zelfs geweerd worden.

Toen met Dock omdat je met elke cursus veel mensen ontmoette uit de wijk en dat mis ik een beetje.

Wat ik mis, is meer aanspraak voor jongeren. Een buurthuis heb je niet meer, waar je gewoon even binnen kan lopen en gezellig kan babbelen of spelletjes kan doen. Dat heb je gewoon niet meer. (...) Ze gooien alles op slot en alles gaat failliet. De gemeente moet daar ook wel een beetje naar kijken. Dan klagen ze over hangjeugd, maar ja, dit veroorzaakt het juist. Er is geen plek om naartoe te gaan.

Er zijn hangjongeren. Vroeger had je de Mol. Daar hadden ze leuke dingen voor de jongens (...). Alleen die plek is dicht en nu hangen ze gewoon voor de huizen. Mensen hebben daar toch last van.

Binding en waardering: thuisgevoel & thuis-maken

In het voorgaande hoofdstuk is het gebruik van de openbare ruimte van de verschillende groepen beschreven, en de contacten die daarmee gepaard gaan. In dit hoofdstuk gaan we verder in op de betekenis die gebruikers aan een fysieke plek geven in termen van binding en waardering. Welke binding ervaren bewoners met hun wijk en Zuid? Hoe maken zij thuis, en welke belemmeringen komen ze daar bij tegen? We gaan daarbij niet zoals in het vorige deel systematisch de verschillen tussen groepen af, maar gaan op zoek naar condities waaronder groepen zich thuis kunnen maken.

Thuisgevoel is er niet zomaar: het is een proces van je eigen maken, vertrouwd worden en je ergens aan verbinden. Het is een cruciaal proces, want het draagt bij aan een universele behoefte aan zekerheid van ergens vertrouwd zijn en je veilig voelen. Door 'thuis-maken' krijgen plekken betekenis. Thuis-maken is een politiek proces waarin wordt bepaald wie ergens thuis mag zijn en wie niet, wie hier hoort en wie niet. Aan de hand van dagelijkse routines, rituelen en verhalen worden daartoe grenzen getrokken (*boundary-making*). Het is goed te beseffen dat, ten eerste, thuis-maken behalve een insluitend ook een uitsluitend proces is. Ten tweede gebeurt thuis-maken altijd in relatie tot anderen, het is een relationeel proces (Appadurai, 1996, Duyvendak, 2011).

Vertrouwdheid

Thuisgevoel is sterk gerelateerd aan vertrouwdheid. Thuis-maken verloopt via het gebruik van de buurt: de plekken waar mensen komen, de routes die gebruikers van de stad afleggen en de voorzieningen die ze gebruiken. In de gesprekken komt dit duidelijk naar voren. Vooral geïnterviewden met wortels in de wijk en een hoog buurtgebruik ervaren een sterke gehechtheid. We zien dat vaker bij geïnterviewden uit de verbonden lagere groep en minder bij de bovenlaag, die er vaak niet zo lang wonen. Woonduur is dus sterk bepalend voor thuisgevoel: hoe langer men ergens woont, hoe beter men de buurt kent en er vertrouwd mee is. Dat betekent niet dat de andere groepen zich *niet* thuis voelen, maar hun emotionele betrokkenheid bij de plek is wel minder.

Ik woon in de wijk, ik werk hier al bijna 24 jaar [in de speeltuin]. Dit is mijn woon-omgeving, ik leef hier. Alleen voor slapen ga ik naar huis. De speeltuin is mijn tweede huis. Alles heb ik hier zien opgroeien, mijn kinderen zijn hier opgegroeid. Hiernaast gingen ze naar school, en van school komen ze hier, dan gingen ze hier zitten eten drinken. En dan gingen ze weer naar school.

Ik vind het heel fijn, Zuid. Sinds we in Rotterdam wonen, zijn we gewend in Zuid. Het is dus ook maar net wat je gewend bent ook. Ja, in Zuid zijn we helemaal gewend.

Dat thuis-maken een proces is, blijkt uit de citaten van geïnterviewden die er nog niet lang wonen. Ze maken thuis door hun buurtgebruik, zoals wandelen en naar winkeltjes gaan. We vinden onder hen ook de 'Zuidzwichers': zij die eigenlijk niet op Zuid wilden wonen, maar nu ze het doen er "eigenlijk best goed kunnen aarden".

Voelt u zich thuis in de wijk? R: Uhm, ik zou niet zeggen van ik ben een Millinixer, weet je wel? Ik voel me nog niet helemaal gesetteld. Ik vind het wel leuk om de wijk te kennen en dat helpt vervolgens me er thuis te voelen. (...) Dat doe ik dus met lopen of ergens naartoe of naar verschillende winkeltjes gaan, dan krijg je een beetje gevoel van wat de buurt is.

Ik kom zelf persoonlijk uit centrum west en ik zei altijd ik wil niet dood gevonden worden in Zuid, maar uiteindelijk woon ik in Zuid. En achteraf gezien, vind ik het best een leuke plek om te wonen. (...) Nu ik er zelf woon, moet ik zeggen dat ik er best goed kan aarden.

Andersom krimpt de buurt en thuisgevoel bij sommige geïnterviewden uit het precariaat omdat zij (vanwege fysieke beperkingen) de buurt niet langer (intensief) kunnen gebruiken:

Ja vroeger heel de Afrikaander wijk [mijn buurt], maar nu, omdat ik beperkt ben, gewoon mijn eigen straat. Zo'n beetje er omheen, zeg maar het blok, ja.

Voor veel geïnterviewden beslaat het thuisgevoel een beperkt deel van de buurt, soms alleen de straat of de woning. De reikwijdte van die binding met de buurt wordt ingegeven door de plekken die ze kennen, waar ze vertrouwd mee zijn, of juist niet.

Ja mijn buurt is eigenlijk wel echt dit pleintje, dit pleintje en de groenteboer en wij halen daar soms een patatje op vrijdag, weetje die dingen die je dan echt ook een beetje altijd doet, die echt bij je, dat voelt echt als mijn buurt. En bij Zuidplein stopt het heel snel want dat is zo groot en zoveel mensen komen daarheen.

Mijn wijk, dat is mijn huis. (...) Ik doe een rondje bij mijn huis en dan doe ik hier mijn ouders huis cirkels. (...) Ook waar mijn oom woont, daar is ook wel fijn eigenlijk. Daar in het midden heb je ook zo'n speelplek, een park. Daar hebben wij ook vaak gespeeld (...) dat voelt ook als een huis aan.

Sommigen geven aan dat hun thuisgevoel beïnvloed wordt door de mensen die er wonen. De 'mensen op Zuid' voelen voor een aantal geïnterviewden uit de bovenlaag niet even passend (zie ook het thema gemis sociaal contact). Tegelijkertijd voelen leden van deze groep zich ook niet thuis bij te 'chique'.

Ik ga bijvoorbeeld wel naar deze Lidl. Er is nog een andere Lidl op bijna dezelfde afstand (...), maar daar ga ik nooit naartoe. Want ik voel me daar gewoon echt een buitenstaander. Ik voel me daar niet helemaal thuis. (...) Ik denk dat deze hoek iets multicultureler is, en daar juist meer uh, mensen met een Turkse en Marokkaanse achtergrond, en een hele grote groep Polen. Daar hoor ik niet helemaal thuis.

Ik vind het heel leuk wandelen maar dan als je daar op bepaalde uren langskomt, rond vijf uur 's avonds zie je zoveel van die chique mensen rondlopen met mooie jurken en hakjes. [op Katenrecht] Dan denk ik oeh, eigenlijk hoor ik hier ook niet thuis.

Geïnterviewden uit andere groepen benoemen mensen en contacten als een factor die bijdraagt aan thuis zijn.

I: Waardoor voel je je hier thuis? R: Dat heeft te maken met de school van mijn zootje, omdat je dan in aanraking komt met andere ouders. En door mijn werk in de wijk, daar heeft het heel erg mee te maken.

Ik zeg het eerlijk tegen jou, ik woon hier, veertig jaar. Ik ben blij waar ik woon. Ik wil echt niet verhuizen. Als er hier iets met mij in het huis gebeurt, als ik bij die deur ga staan en 'jongens help me' roep, dan komen ze allemaal. Vooral die mij kennen.

Veiligheid & reputatie Zuid

Thuisgevoel heeft ook alles te maken met veiligheid. Als geïnterviewden wordt gevraagd naar thuisgevoel reageren ze vaak in termen van waar men zich veilig voelt en wat vertrouwd is.

Ja ik voel me thuis, ik voel ook niet dat ik onveilig leef en over mijn schouder moet kijken. Vaak doe ik mijn deur niet eens op slot.

I: Voel je je thuis in de wijk? R: Ja, ja zeker. Door dat stukje vertrouwdheid, veiligheid ook, plekken waar ik me veilig voel.

Ik weet niet, maar het is gewoon vertrouwd, je kent de buurt, je kent de mensen.

In haar boek *The Death and Life of Great American Cities* (1961) benadrukt Jacobs het belang van een intensief benutte openbare ruimte voor de sociale veiligheid. Het gevoel van veiligheid wordt sterk bepaald door andere gebruikers van de ruimte. Hoe meer verschillende gebruikers er zijn op verschillende momenten van de dag, hoe hoger de sociale veiligheid volgens Jacobs. Lokale ondernemers hebben daarbij ook een rol: ze zijn 'de ogen op straat'. Ze zorgen voor sociale controle, waardoor men zich veiliger voelt zoals het volgende citaat illustreert:

Dit is echt niet zo'n super erge wijk, ik voel me altijd veilig. Het is best wel, ja je kent al die mensen hier heel goed. Als ik ga sporten en dan 's avonds terugloop en dan wordt je wel eens aangesproken, maar dan heb je daar de groentewinkel, als ze nog open zijn en daar is ook een kleine bakker. Ik ken die man gewoon omdat ik daar elke dag langsloop en dat geeft een heel veilig gevoel.

Geïnterviewden uit de bovenlaag vertellen weinig over onveilige situaties, en nuanceren het idee dat hun wijk onveilig zou zijn. Dat zien we ook bij de opkomende middengroep, al geldt dat niet over storend gedrag van mannen in de openbare ruimte, waarover meer bij het thema overlast in de openbare ruimte.

Deze weg is best wel groot en druk, dus er gebeuren hier nooit echt gekke dingen. Nee, ik heb mij nooit echt bang of onveilig gevoeld, dus ik ontwijk echt niks.

Al mijn vrienden die niet in Zuid wonen hebben een liquidatie voor hun deur gehad en ik nog niet. (lachen) Dus ik vraag me af of dat echt een Zuidprobleem is of een Rotterdamprobleem.

Je hoort heel veel horrorverhalen. Steekpartijen, schietpartijen. Een paar maanden geleden nog was hier om de hoek een groot incident met die jongen die is doodgestoken. Midden op de dag, dat soort dingetjes. (...) Dat kan overal gebeuren.

But I have been followed. A lot of times, in this neighborhood. There's a lot of men, they are checking you. And even if you dress like this, not exposing much but just a little bit. But I'm not afraid. I know taekwondo. how to defend myself. So I'm not afraid but I'm uncomfortable so many times.

De middengroep vertelt meer over ervaringen van ruzies en conflicten, vooral met jongeren en kinderen over het gebruik van de openbare ruimte (voetballen tegen een muurtje, geluidsoverlast), maar ook over berovingen en steekpartijen. Dat laatste vooral van horen zeggen, maar het geeft hun een onveilig gevoel en zorgt ervoor dat ze minder naar buiten of eerder naar huis gaan, wat het thuis-maken belemmert.

In het begin had ik wel moeite, want hiernaast heb je een pleintje en dan gingen de jongens voetballen en dan kwam een bal echt keihard tegen mijn raam aan. En als ik wat zei, dan kreeg ik altijd ruzie met die jongens.

Laatst is een Turkse man om het leven gebracht, dat heeft allemaal met drugs te maken. I: Voelt u zich onveilig als zulke dingen gebeuren? R: jazer. Tegenwoordig heb je zoveel steekpartijen. Laatst heeft de politie hier bij Kruidvat iemand overmeesterd. Die wilde iemand doodschieten. Kijk dat soort dingen gebeuren hier wel vaak hoor. Dat is ook een reden waarom ik minder naar buiten ga.

Je hoort dat er veel gebeurt in de wijk. Twee weken geleden is hier geschoten. Daar is een meneer doodgeschoten pasgeleden, veel steekincidenten. Je hoort dat er aardig wat gebeurt in de wijk maar ik krijg daar weinig van mee. (...) Je gaat er wel over nadenken, want voor hetzelfde geld had je daar met je kind rondgelopen. (...) Als je in het park zit 's avonds dat je denkt rond deze tijd kun je beter binnen zijn. We gaan echt rond half 10, 10 uur uiterlijk naar binnen.

Enkele geïnterviewden uit het precariaat (die vaker gezondheidsbeperkingen hebben) wijzen tot slot op onveiligheid in de zin van loszittende tegels die hun beweging en dus het thuis-maken in de wijk beperkt.

Ik durf niet ver te lopen, want ik weet nooit wat er gebeurt. (...) Ik ben vorige keer zelfs met het wiel van mijn rollator blijven steken, ben ik gevallen. En ik kon niet opstaan! (...) Vorige keer ben ik ook naar die Turkse winkel gegaan. Toen is mijn rollator ook vast blijven zitten op een tegel.

Vooral geïnterviewden uit Carnisse wijzen op onveiligheid en conflicten in de openbare ruimte:

Hoe zou je de buurt omschrijven? R: Onvoorspelbaar. Het ene moment valt het mee, het andere moment.. je weet nooit wat je kan verwachten. Hier kan je er beter van uitgaan dat er iets kan gebeuren.

We waren elke dag hier op Amelandseplein. Het werd opeens gewoon te veel: die ruzies, die vechtpartijen. Daar willen we onze kinderen gewoon niet tussen hebben. Toen hebben we gezegd; kom we verplaatsen ons, we zoeken de gezelligheid op. (...) Waar we met z'n allen kunnen zitten en de kinderen lekker spelen.

Vorige week zat ik op kantoor en hoor je om 11 uur 's ochtends geschreeuw. Je hoort het in een taal die je natuurlijk niet begrijpt, maar dan ga je naar buiten en zie je volwassen mannen, ergens eind 30, met elkaar op de vuist gaan. Dan denk je van 'waar gaat het over?'. Dan loop je daar met je kleine kind, en denk je "waar ben ik beland?".

Indien men geen goed gevoel heeft bij de buurt, blijft de binding vaak beperkt tot de woning:

Het is niet persé dat ik mij connected voel of zo. Ik woon hier gewoon.

Ik woon gewoon in mijn huis, hier voel ik me veilig, buiten dat laat me een beetje koud.

De geïnterviewde bewoners zijn zich zeer bewust van de reputatie die Zuid heeft als onveilig gebied. Vooral de geïnterviewden uit de bovenlaag en opkomende midden-groep vertellen over de vragen en grappen over Zuid van vrienden.

Als we bij mij afspreken maken ze altijd grappen van <trekken jullie je kogelvrije vest aan?> De media berichten vaak van: <steekpartijen in Zuid>. Dus dan ligt daar de focus op, van <ik weet niet of ik er wel met de auto naartoe moet komen hoor, ik wil wel met wielen terug>. Dat soort dingen hoor je vaak.

[Respondent vertelt dat mensen sceptisch waren toen ze in Tarwewijk ging wonen] R: Het is ook wel (...) of je bang bent aangelegd, of wat je ervaring is, of de verhalen die je hebt gehoord. (...) Het gaat om de verhalen, hoe mensen om je heen je bang maken. Van Tarwewijk <oh, het is heel eng daar>; van Carnisse, <heel veel steekpartijen>.

Dezelfde geïnterviewden storen zich aan het negatieve imago en proberen actief het beeld te veranderen bij hun vrienden en kennissen. Twee geïnterviewden maken foto's van mooie dingen en posten deze op sociale media om mensen te laten zien dat Zuid ook mooie plekken kent.

Ik vind het heel vervelend, ik snap waarom mensen Rotterdam Zuid als armoediger en veel buitenlandse mensen bestempelen, [maar] mensen vinden het ook snel gevaarlijk, nou dat vind ik een beetje ver gezocht. (...) Ik denk je weet niet waar je over praat.

Er zijn ontwikkelingen die op de Beijerlandselaan, daar kan ze niks aan doen. En vanaf buitenaf krijgt de Beijerlandselaan daar wel de schuld van. Maar of je nou in Milaan, of Düsseldorf, Parijs of in Rotterdam woont, de straten buiten het centrum die dus vroeger winkelstraten waren, dat worden wat armoedigere straten.

In je kennissenkring wordt al snel gezegd 'Zuid daar zou ik echt mijn kind niet opvoeden'. Ik vind het verschrikkelijk als ze dat zeggen. (...) Er kan altijd wat gebeuren op scholen, in welke buurt dan ook. Ik ben opgegroeid in Ommoord, daar was het ook niet altijd even fris hoor, daar werd ik ook met van alles geconfronteerd dat je later denkt wauw.

A lot of people say: Zuid is the worst, how are you gonna live in Zuid? Once I went out in the center and then I went by bike home alone at night around 1 and he [a friend] was pretty stressed. (...) I'm trying to change their mentality, like: Zuid is great! Zuiderpark is great!

Maar ook al vindt men het imago te negatief, de reputatie stuurt wel het gedrag, bijvoorbeeld bij deze respondent:

Even though what you've heard doesn't match with your experience, it's still in the back of your mind. "I should be careful here because of what I've heard".

Sommigen van de middengroep snappen wel dat Zuid een negatief imago heeft.

Als ik een dochter heb en wij wonen in Barendrecht, en zij zegt tegen mij "ik ga op kamer in Rotterdam Zuid in de Tarwewijk", dan steek ik er niet één, maar vijftien stokjes voor.

In de gesprekken met de verbonden lagere groep en het precariaat komt het negatieve imago minder vaak ter sprake, met uitzondering van de volgende respondent:

Ik vind het zo erg. Wij zijn afgeschermd als een achterstandsbuurt, en ik weet niet waarom de gemeente dat heeft gedaan. Als ze over Rotterdam Zuid praten, dan [zeggen ze] achterstandsbuurt. Ik woon hier veertig jaar, ik ben nooit beroofd. Alle jongens kennen me. Als ik op straat loop, [is het] dag mevrouw, alles goed mevrouw, met respect.

Overlast in de openbare ruimte

De mate waarin bewoners zich op hun gemak, dus thuisvoelen in de openbare ruimte wordt bepaald door de aanwezigheid van andere gebruikers van de ruimte. Dat gemak neemt af wanneer plekken, al dan niet tijdelijk, geclaimd worden door een bepaalde groep. Lofland (1998) noemt dat de 'parochialisering' van de openbare ruimte. Zoals gezegd, is thuis-maken ook een uitsluitend proces: daar waar een bepaalde groep zich de ruimte toegeëigend, voelen anderen zich minder thuis.

Als bewoners het over hun beleving van de openbare ruimte hebben, gaat het al snel over bepaalde groepen die worden geplaatst naar sociale status en migratieachtergrond, zoals 'de Bulgaren', 'hangjongeren' en 'zwerfers'. Vooral in Carnisse en de Tarwewijk worden zwerfers en alcoholisten geconstateerd. Daarnaast is volgens veel vrouwelijke geïnterviewden de masculiene dominantie van de buitenruimte een significant probleem.

Alle geïnterviewden benoemen groepen in de buitenruimte die 'hangen', maar de lagere sociale groepen doen dat vaker en de toon is dan vaak negatief. Een aantal geïnterviewden uit de bovenlaag vinden de aanwezigheid van deze groepen wel interessant, op een haast exotische manier. Ze zeggen er niet veel last van te hebben, met uitzondering van het afval dat gerelateerd wordt aan bepaalde groepen.

Maar ik vind die [de COOP] iets fijner. Daar heb je veel mensen die daar rondhangen. Is wel leuk, meest maffe figuren. Is grappig om daar te wandelen. (...) Verder valt het mij op dat er hier altijd veel mensen zijn, grappig. Veel multiculturele mensen, veel Surinamers, Antilianen, veel Polen. Vind ik wel leuk, valt mij op eigenlijk.

I: Zijn er plekken die je vermijdt? R: Niet echt nee. Alleen 's avonds misschien heb je sketchy mensen. Ik heb zelf dat ik daar niet echt stil bij sta.

Je hebt heel veel hangjongeren in auto's of bezorgbusjes die na zessen de auto daar neerzetten of eten. En dat creëert heel veel vuil.

Een enkeling wijst op de 'vertrouwdheid' met de zwerfers die zich in de wijk ophouden:

Maar heel veel zwerfers zijn daar ook maar ik ervaar daar geen last van. Sterker nog, je kent degenen die in de wijk zijn, die ken je ook inmiddels.

Bij de opkomende middengroep valt op dat ze begrip tonen voor de situatie waarin deze mensen zich bevinden:

Ik mag het niet negatief bestempelen, maar de meesten komen bij het Leger des Heils vandaan. Die hebben echt een probleem, die moeten serieus geholpen worden. En die lopen een beetje doelloos rond in de wijk. Daar kunnen zij niks aan doen, zij hebben natuurlijk bepaalde begeleiding nodig.

We moesten gisteren naar Karwei en toen zaten ze daar. Daar komen heel wat daklozen op af. Tuurlijk moeten die mensen ook ergens heen, maar dat kan een onveilig, vies gevoel geven.

De stabiele middengroep benoemt hangjongeren en vooral alcoholisten en drugsgebruikers als een probleem.

Je hebt hier van die groepen hangjongeren, daar gaat het meestal om. Die kinderen houden zich overal buiten. Die hangjongeren die hangen, dat is heel erg irritant.

Eigenlijk vind ik het heel vervelend op zondagochtend, want er staan een heleboel zwervers; volgens mij is daklozenopvang dan net gesloten. Dan staan ze allemaal te wachten op 9 uur, om zodra de supermarkt open gaat hun eerste blikjes bier te kopen. Ze staan vaak bij de parkeergarage te wachten, bij de auto's. Dus ik blijf altijd net zo lang zitten tot ze allemaal binnen zijn, anders komen ze je allemaal geld vragen.

Geïnterviewden uit de verbonden lagere groep en het precariaat vertellen over bepaalde mensen die niet goed voor de openbare ruimte zorgen en zich er niet netjes gedragen:

I don't know, maybe [they are] Bulgarians or something alike. [They are] sitting, eating, throwing things on the ground. I don't know why these people act so dirty.

De beleving van de openbare ruimte verschilt niet alleen naar sociale groep, maar is bovenal genderspecifiek: vrouwelijke geïnterviewden ervaren een sterke 'masculiene' openbare ruimte. Ze vertellen veelvuldig over de aanwezigheid van mannen in de buitenruimte en de problemen die ze er van ondervinden.

Dat vind ik soms wel vervelend als je gewoon naar huis wilt en dan moet je elke keer langs al die mannen lopen die voor de deur staan.

Een stuk of 5, 6 mensen. Daar komt meestal dat gesis vandaan: hey pss, pss. (...) In het begin deed ik af en toe mijn mond wel open om te zeggen <hey, doe even niet, ik vind dat niet prettig>. Maar ja, dan krijg je standaard een grote mond terug, of dan word je uitgescholden. Dus ik heb het heel snel gelaten om daar iets van te zeggen. Ik begon het gewoon te negeren, zover het kan.

Hierachter zitten van die portieken met een trapje naar boven. Er zitten daar vaak drie, vier mannen op de trap of tegen het muurtje. Dan voel je je als vrouw zijnde niet prettig en als je er wat van zegt, dan ben je een hoer. Als je ze negeert, ben je een hoer...

Ook vertellen vrouwen dat ze hun gedrag aanpassen in reactie op mannen die zich vervelend gedragen (zie ook Fischer & Vanderveen, 2021), bijvoorbeeld door plekken en routes te vermijden.

If I go there late at night, I always take my air buds out [zodat ze goed kan op-letten]. (...) There are always people in this corner. They sit in front of their doors, doing nothing or drinking beer. If I see that these people there, I go to the main street and never take this corner. I walk there with my boyfriend, I would just go. But by myself? Never.

Vaak loop ik dan een route waarmee ik ze ontwijk en ik ze net kan ontlopen. Ook al lopen wij via een andere route, we worden nog nageroepen met 'ik ga je hond doodmaken'. Ik word ook namen genoemd omdat het aan mij best duidelijk waarop ik mij seksueel oriënteer, dat krijg ik ook vaak naar mijn hoofd geslingerd.

Als je de Brielselaan uitloopt, daar zit een trappetje. (...) Daar zitten altijd heel veel zwervers. Ik ontwijk het daar altijd, ik ga daar nooit naartoe. Het is heel mooi, ze hebben het heel mooi gemaakt, een heel mooi parkje waar je over het water kan kijken. Maar het enige wat daar ligt, zijn zwervers.

Vermijding van plekken lijkt vooral een reactie van vrouwen, met uitzondering van onderstaande ervaring van een man:

I don't have a specific place I avoid. Maybe just this part. I see those groups of people that I'm not really..., I never know what intentions they have. It's not that I avoid them, ... maybe I am.

Mannelijke geïnterviewden geven eerder aan dat ze het voor anderen vervelend vinden:

Mijn huisgenoot, zij is een vrouw, zij vermijdt alle plekken 's avonds. Dat is wel klote als zij om 1 uur 's nachts komt moet ik naar de auto toe, loop ik met haar mee. Die guys hiervoor, die catcallen constant, vallen haar lastig. Dus dat vind ik wel heel erg hier.

Het meest irritant om te lopen is de Tweebosstraat. (...) Er zijn daar hangjongeren. Ik vind het niet erg, maar ik zou mijn vrouw daar niet alleen laten lopen.

Ze zijn wel dronken en het is geen gezicht, maar (...) ze doen mij voor de rest geen kwaad. Maar als er iemand anders loopt, kan ik mij voorstellen dat die zich geïntimideerd voelt.

Litstraling & sfeer

Behalve dat thuisgevoel te maken heeft met anderen in de openbare ruimte, is de kwaliteit van de openbare ruimte van belang bij de mate waarin bewoners de buurt waarderen en zich ermee verbonden voelen (Francis e.a. 2012). Ten aanzien van de kwaliteit van de ruimte worden de thema's afval, uitstraling en groen het vaakst benoemd door de geïnterviewden. Afval komt het vaakst ter sprake bij geïnterviewden uit de bovenlaag en het precariaat, het minst vaak bij geïnterviewden uit de verbonden lagere groep. Groen wordt vooral genoemd door de geïnterviewden uit de bovenlaag en veel minder door de andere groepen.

Bijna alle bewoners ergeren zich aan het afval maar voor met name de bovenlaag is het een *belemmerende* factor in het thuis-maken.

Ik irriteer me mateloos aan al dat vuil, aan de troep.

Het is niet echt dat ik mij hier thuis voel. Ik ben net terug van vakantie, in Slovenië. (...) Dan kom ik dus terug van zo'n mooie plek en dan kom ik weer hier en denk ik van hmmm, niet echt 'yes ik ben weer thuis' of zo. Dat donkere, dat viezige. Over mijn huis ben ik wel tevreden, ik voel mij echt thuis, op mijn plek. Maar de wijk? Niet echt van: hier wil ik rest van mijn leven blijven.

En dan kom ik terugfietsen en dan kom ik over de brug, kom ik bij de Dordtselaan aan en dan zie ik gewoon vuil. Weet je wel, van die bergen vuil. Nou dat heeft wel impact op mijn welkomgevoel.

Ook de andere groepen verhalen over het zwerfafval, hondenpoep en vooral het vele naastplaatsing dat gebeurt, wat vooral gerelateerd wordt aan het gedrag van medebewoners.

Dat mensen alles naast die container zetten in plaats van in die container. Zo maar grof vuil op straat.

Dit is echt heel belangrijk voor mij. Hondenpoep! Ik zweer, ik irriteer me daar zo erg aan. Bij mij in de straat en het gras, overal poep. Op de stoep, overal poep. We moeten overal kijken om niet op stront te stappen. (...) Je moet gewoon opruimen en weggooien, is jouw huisdier.

Het mag van mij schoner worden in de wijk. Maar dat zijn de mensen zelf die hier wonen, die er een zootje van maken. Dan heb ik het over afval of in de straat: gewoon papier, plastic, afvalzooi, wat je gewoon in de prullenbak kan gooien, wordt gewoon uit autoraampjes geslingerd of losgelaten als ze lopen. En heel vaak, de containers en d'r omheen, staat vol met vuile, propvolle, opengevreten zakken door de loslopende dieren.

Sommige geïnterviewden geven aan dat vuilnis ook impact heeft op hun emoties, ze worden er boos en wanhopig van.

En waarom ik mij boos maak? Omdat als er wind staat, het vuil in mijn tuin komt. En omdat ik niet kan opruimen wegens mijn rug, nou dan zit mijn tuin soms vol, plastic zakken, etensbakjes. Wat mij ook soms boos maakt? Dan drinken ze een blikje. Er staan heel veel prullenbakken op het plein, wat doen ze?

Afval heeft een behoorlijke invloed op de uitstraling en sfeer van de wijk.

Gisteren hebben ze alles weggehaald, nu staat er alweer. Soms denk ik 'ik geef het gewoon niet meer door', maar dat kan niet, dan staat er zo'n enorme berg dat kan gewoon niet. Dat geeft gewoon een rotsfeer aan je wijk.

Het belang van groen voor een gezonde en sociale wijk wordt vooral aangehaald door geïnterviewden uit de bovenlaag. Ze worden er blij en 'warm' van. Met meer groen zouden ze meer wandelingen in de eigen wijk maken (en dus meer thuis-maken). Een aantal zijn actief bezig om het groen te verbeteren, ook met het idee dat dit tot meer verbinding zou kunnen leiden.

Ik had laatst een foto gemaakt en dan zie je al die lavendel aan het bloeien, paarse bloemetjes, en dan denk ik 'dat ziet er toch prachtig uit'. Ze hebben dat hele stuk hier met rododendrons (...) in bloei, nou het was fantastisch.

Ik denk dat veel mensen als tegenargument zouden geven van 'je hebt hier toch Zuiderpark, dat is hartstikke groen'. Ja dat is wel zo, maar misschien is het ook wel fijn om in de wijk stukken te hebben waar voetgangers zich vrijer kunnen bewegen.

De ruimte mag ook beter gebruikt worden, vooral hier op de Hillesluis. Ben ik ook heel erg mee bezig. Je hebt veel van die bermen, dan kan je gewoon uhm...

wijktuintjes, volkstuintjes, buurtuintjes. Je kan er bloemen of eten op zetten. Zo maak je de kinderen en de buurt ook bewust over het eten. (...) Je hebt veel oudere mensen die hebben niks te doen. Die vinden het wel leuk om eventjes in een tuintje wat te plukken. Je hebt jongeren die kunnen onkruid weghalen. Weet je, meer verbinding met elkaar brengen... en het groen beter benutten.

Ook geïnterviewden uit de andere groepen verhalen over positieve effecten van groen en dat dit zeker niet mag worden weggehaald. Anderen wijzen op het onderhoud dat groen nodig heeft.

Ze hebben het toch allemaal over het milieu en over stikstof? Laat die bomen staan, maak er een mooie allée en een wateropvanggebied van. Als je dat gaat kappen dan is het drama, (...) dat gaat me aan mijn hart, serieus.

Groen erbij is hartstikke leuk. De gemeente heeft bijvoorbeeld bakken aan de zijkant van de speeltuin neergezet, maar onderhouden is een moeilijk punt. Want dat was om overlast van honden tegen te gaan, want het was een shitbak geworden. Nou de plantjes zijn er uit, maar er wordt niks aan gedaan. Als de gemeente groen neerzet, moet ze dat ook onderhouden

De sfeer van de wijk heeft duidelijk invloed op iemands thuisgevoel. Hoewel in het publieke narratief over Zuid wijken vaak op een hoop gegooid, leven er bij de geïnterviewden duidelijke verschillende beelden van de wijk. De woorden 'gezellig' en 'warm' vallen bijvoorbeeld alleen bij de geïnterviewden van de Afrikaanderwijk, de term 'rustig' alleen bij geïnterviewden uit de Tarwewijk en Carnisse. Geïnterviewden van de opkomende middengroep in deze wijken gebruiken opvallend vaak de term 'saai'.

I don't know, to be honest, it feels like there's a lot of sad people. I don't feel happiness in the air, if that makes sense. I wouldn't say it's a part full of life and joy. [...] It feels not nice to say boring but it's kind of the truth so far.

Millinxbuurt is different! It's more shinier area. I guess it's because of the park. It makes the area sunnier when it's green and happier. The moment you leave, then it's grey again. [...] This area, Charlois, Tarwewijk, is just houses. The houses are grey. Always the same type of house with the same color of the door.

Vooral geïnterviewden uit de bovenlaag zijn gevoelig voor decorumverlies – het niet netjes onderhouden van tuinen, rommelige en onverzorgde plekken en dichtgeplakte ramen (Ouwenhand, 2018). Sommige geïnterviewden stellen dat dit impact heeft op hun beleving en binding aan de buurt.

Wat me altijd opvalt, de gordijnen die altijd dicht zijn, je hebt geen gezellige huizen. [Bij] ramen die openstaan, kun je eventjes binnen kijken, wat niet de bedoeling is, maar dat doe je toch. En dan voelt dat heel erg levendig.

Maar als je hieronder naar de tuinen kijkt, dat is ook wel waar ik mij aan erger. De achtertuinen die mensen heel slecht verzorgen. (...) Dat maakt ook dat dit niet super als mijn wijk voelt, want ik kijk niet met plezier naar beneden.

Ook de middengroep is niet altijd positief over de uitstraling van de wijk, woorden als kil en stenig vallen vaak. Verder worden vooral Tarwewijk en Carnisse vaak een doorstroom of doorgangswijk genoemd. Dat maakt het lastiger om je burens te kennen en thuis te maken. Geïnterviewden uit verschillende groepen wijzen daar op:

Het is een wijk waar men komt en gaat. Als een hotel eigenlijk! Je kan het geen woonwijk noemen.

Er is ook niet veel wat je ertoe brengt om in contact te komen met mensen. Ik denk dat heel erg is van 'ik woon hier gewoon'.

Zelfs in onze kleine straatjes staat echt om de maand wel een huisje leeg en komt er weer iemand wonen. (...) Omdat het zo snel gaat, ga je je niet eens meer voorstellen.

Verandering wijk

Tot slot heeft de verandering van de wijk invloed op het thuisgevoel van bewoners. In de literatuur wordt vaak gewezen op de negatieve effecten van gentrificatie op het thuisgevoel van oorspronkelijke bewoners (Doff & Van der Sluis, 2017; Weltevrede e.a., 2018).

Verschillende geïnterviewden merken op dat hun wijk gemengder is geworden en dan bedoelen ze dat er meer 'Nederlanders' zijn komen te wonen. Die verandering wordt meestal positief gewaardeerd, vooral door de bovenlaag. Maar ook geïnterviewden uit de verbonden lagere groep wijzen erop dat ze hopen dat nieuwe bewoners gebruik gaan maken van de plekken in de wijk zodat die nieuw leven krijgen ingeblazen.

Nee het is een hele multiculturele wijk hier, en het wordt wel nog meer gemixter dan dat het was. Dat vind ik wel prettig.(...) Door de bouw van nieuwe woningen. Duurdere woningen, daardoor is het niet alleen maar een zwarte wijk. (...) Laat ik het direct zeggen, ik vind het prettig dat ik ook Hollandse burens heb. [respondent heeft zelf een migratieachtergrond]

Wat je wel merkt, is dat bepaalde groepen kleiner worden, en bepaalde groepen groter. Ik wil niet zeggen dat het echt een groot verschil is, het is allemaal multicultureel, en dat vind ik gewoon fijn om te zien.

Maar nu ze hierachter aan het verbouwen zijn, komen er een beetje Nederlanders terug. Daar zijn wij zo blij mee. Want die komen hier de speeltuin ook opzoeken.

Ze kijken vooral uit naar nieuwe voorzieningen zoals leuke eettentjes. Tegelijkertijd waarschuwen ze wel voor negatieve effecten voor bepaalde groepen en behoud van identiteit van Zuid.

Ik vind dat dit gebied [omgeving Zuidplein] mooi in de lift zit. Hier zit Ahoy en hele Gooilandsingel, waar nu de bussen rijden. Dat wordt allemaal naar boven verplaatst dus wordt het helemaal voetgangersvrij. Echt cool, kan je van de metro naar Ahoy lopen met allemaal tentjes ernaast.

Die straat was verschrikkelijk volgens de politie. Dat is nu best wel mooi geworden. En ik zag dat ze vier straten op een rij helemaal slopen. Ik vind het wel gaaf, ben benieuwd wat er nu komt. Dat kan echt goed zijn voor de wijk dat er leuke jonge mensen in komen wonen.

Wat ik een goede ontwikkeling vind, is die aansluiting met de Kop van Zuid. Dat wordt helemaal volgebouwd en dat dit stuk hier, de beruchte Tweebosbuurt, daar ben ik ook wel blij mee. Alles wat daar slecht is, gaat weg. Het gedrag van die straat is altijd slecht gebleven, (...) dus heel goed dat dat weg gaat. De grote ontwikkelingen die de gemeente voor ogen heeft, die zijn denk ik oké.

Maar voor de rest, het wordt allemaal wel nieuw en opgeknapt hier op de Afrikaanderwijk, en de Laan op Zuid. Het wordt wel mooier.

De charme van Rotterdam is, dat het gewoon gemixt moet blijven. Dus dat ze niet extreem dure huizen moet zetten en dan de mensen weer wegjagen. (...) We wonen wel in Zuid. Vergeet niet de identiteit van Zuid, (...) want dat betekent dat je de karakters uit de stad haalt.

Geïnterviewden van de middengroep relateren de verandering vaak aan het rustiger en 'schoner' (qua mensen) worden in de wijk.

Toen het werd platgegooid, was ik echt blij want die mensen zijn uiteindelijk weg. Momenteel is het wel te doen, want er zijn rustige mensen gekomen.

De wijk is schoner geworden, qua bewoners bedoel ik. Dat is helemaal opgeschoond, opgeknapt, gerenoveerd. Dat is beter geworden, rustiger geworden.

Geïnterviewden uit de verbonden lagere groep en het precariaat wijzen vaker op de tanende sociale cohesie in de wijk en verhalen over een verloren gemeenschap (zie eerder het thema gemis sociaal contact en verbinding). De geïnterviewden staan negatief over de verandering en wijzen er op dat de nieuwkomers niet 'echt' betrokken zijn: ze blijven hun kinderen naar een school buiten de wijk doen en ze maken geen contact met de oorspronkelijke bewoners.

De mensen hebben het allemaal druk. En de mensen die vroeger bij mij in de straat woonden, zijn allemaal weg. En als je een beetje contact hebt, dan is het hup hup hup, en dan gaan ze weer. Even een kort praatje, dag ofzo, en als je verder wilt praten dan is de deur dicht. Dat is er niet meer, dat is een beetje zoek aan het raken.

Het is een heel ander volk, alleen al in de straat hiernaast. Ze groeten niet, ze hebben allemaal een bakfiets. (...) Het zijn niet de mensen die hier horen.

Want zoals in Katendrecht, ga maar kijken, staan allemaal hele nieuwe woningen, en die nieuwe mensen willen niet met de oude mensen omgaan. Want we verdienen niet genoeg.

Ze moeten gewoon woningen bouwen voor mensen met een middeninkomen en een laag inkomen. Al die straten die worden afgebroken, die mensen zijn allemaal gedumpt? Ja, dat is schandalig.

Als enige positief in deze groepen is de volgende respondent:

Respondent vindt het een goede ontwikkeling dat er nieuwbouw wordt gebouwd. Tolk zegt: dat gaat denk ik ook voor een frisse bries zorgen.

De betekenis van de buurt

Blokland-Potters (1998, p. 243) onderscheidt op basis van haar onderzoek in Hillesluis vier patronen over de betekenis van de buurt, in samenhang met het gebruik van de buurt:

- Mensen voor wie locatie geen betekenis heeft ('je moet toch ergens wonen')
- Mensen die de buurt praktisch gebruiken
- Mensen voor wie het accent ligt op symbolisch gebruik (emotionele betrokkenheid)
- Mensen die het wonen in de buurt zien als onderdeel van een specifieke leefstijl

Een geringer praktisch buurtgebruik leidt niet per se tot een geringer symbolisch buurtgebruik, en andersom hoeven bewoners die de buurt symbolisch gebruiken niet in hoge mate gebruik te maken van de plekken en voorzieningen van een buurt.²

Concluderend zien we een duidelijk verschil in betekenis van de buurt voor de verschillende groepen. Voor de opkomende middenklasse, met uitzondering van de sociale stijgers uit de wijk, heeft de locatie waar ze wonen niet heel veel betekenis. De middengroep gebruikt de buurt vooral praktisch, hoewel ze burenccontact en zich veilig voelen ook belangrijke thema's vinden. De verbonden lagere groep laat de sterkste emotionele betrokkenheid zien. Hun buurtgebruik is én hoog én ze schrijven er veel betekenis aan toe. De speeltuin bijvoorbeeld is hun tweede thuis en ze delen van alle groepen de meeste herinneringen over de buurt. Ook voor het precariaat heeft de buurt veel betekenis, maar ze kennen een sterk begrensde ruimtelijke mobiliteit (zoals typisch is voor armen, zie bijv. Engbersen & Van der Veen, 1987). Het wonen in de buurt als onderdeel van een specifiek leefstijl zien we vooral terug bij de bovenlaag. Ze gebruiken de buurt minder maar vinden het ook belangrijk om zich thuis te maken. Ze bekijken de buurt en de bewoners soms 'op een afstandje', alsof ze er zelf weinig mee te maken hebben en daardoor bijv. minder overlast ervaren van hanggroepen, zoals alcoholisten. Wat betreft het samenleven resulteren de verschillende wijzen van gebruik en beleving in min of meer gescheiden werelden. Er zijn niet per se conflicten, eerder is er sprake van vreedzame co-existentie. Thuisgevoel heeft voor alle groepen te maken met vertrouwdheid, sociale veiligheid en de kwaliteit van de buitenruimte. Het 'thuis-maken' wordt belemmerd door het zwerfafval in de buitenruimte, een 'ongezellige' sfeer en – voor m.n. vrouwelijke geïnterviewden – een te masculiene openbare ruimte.

² Het gebruik en de beleving van de stad Rotterdam was twee decennia geleden mijn scriptieonderwerp (Wenda Doff, red.). Op basis van deze twee dimensies construeerden we een typologie van soorten binding en typen Rotterdammers werkzaam in de -zoals dat toen heette- 'nieuwe' economie (Doff & Van der Laan Bouma, 2001).

Input voor de ruimtelijke visie

“Het wordt beoordeeld door de gemeente, maar ze komen niet vragen aan de mensen van “hoe wonen jullie hier?”

Dit onderzoek en de daarin opgetekende verhalen van bewoners geven inzicht in de leefwereld van bewoners van Rotterdam Zuid. Het doel van dit onderzoek is om het perspectief van bewoners mee te nemen in het nadenken over de toekomst van Rotterdam Zuid. Ook al hebben we uiteindelijk een beperkt aantal verhalen, ze leggen wel duidelijke patronen bloot in het gebruik en de beleving van de openbare ruimte. In dit laatste hoofdstuk onderzoeken we wat onze bevindingen betekenen voor het Rotterdamse beleid en meer specifiek voor de toekomstvisie voor Zuid. We doen dat deels op basis van de uitkomsten van de expertmeeting die we met verschillende medewerkers van de gemeente en inhoudelijke experts hebben gehouden (zie kader).

In de omgevingsvisie van Rotterdam (Gemeente Rotterdam, 2021) staat dat de inrichting van de wijk, en met name van de publieke ruimte, inclusief de maatschappelijke voorzieningen, van groot belang is voor meedoen en ontmoeten. Daarbij worden genoemd: goede voorzieningen in elke wijk, veilige en toegankelijke routes naar werk en voorzieningen en een aantrekkelijke openbare ruimte die voor iedereen toegankelijk is, die zich leent voor intensief en gevarieerd gebruik en voor ontmoeting. Op al deze aspecten is nog een slag te slaan voor de wijken op Zuid, afgaande op de verhalen van de geïnterviewde bewoners. Naast het 'laaghangend fruit' – expliciete problemen die bewoners aanwijzen en vrij gemakkelijk aangepakt kunnen worden – dat in voorgaande hoofdstukken aan de orde is gekomen, sluiten we hier af met een aantal aanreikingen voor de verdere invulling van de ruimtelijke toekomstvisie voor Zuid:

- Ga als gemeente niet mee in het publieke narratief over Zuid als homogeen probleemgebied en benadruk de diversiteit in wijken en mensen. Dit onderzoek en eerder onderzoek van Engbersen e.a. (2019) en Custers (2021) laat zien dat Zuid meer divers is dan veelal wordt gedacht. Er wonen niet alleen kwetsbare burgers op Zuid, maar ook diverse middengroepen. Gebieden buiten de focuswijken (Katendrecht, Kop van Zuid), maar ook steeds meer gebieden in de focuswijken zelf (bijv. de Afrikaanderwijk) laten zien dat Zuid ook zeer aantrekkelijk kan zijn voor deze groepen. Zonder de huidige bewoners te verjagen, is onze eerste aanbeveling te kiezen voor een inrichting die de behoeftes en noden van alle groepen bedient. Er zijn namelijk genoeg overeenkomsten tussen de groepen om een 'universeel' beleid uit te stippelen dat bijdraagt een fijnere woonomgeving voor allen. Wat dat precies is, daarover is al veel bekend en wordt ook groten-deels bevestigd in dit onderzoek.
- Verder laat dit onderzoek zien dat ook de bovenlaag en de (opkomende) middengroep georiënteerd zijn op de eigen buurten op Zuid. De buurt is voor hen niet alleen de plek waar ze wonen om verder deel te nemen aan het stedelijk leven. Ze willen er doorgaans echt thuis raken, wellicht met uitzondering van buitenlandse studenten die tot de opkomende middengroep worden gerekend. Men heeft interesse in diverse winkels en wil contact met lokale winkeliers, maken graag gebruik van de groene plekken in de buurt en hebben plezier in 'struinen door de buurt'. Ze willen dus wel gebruik maken van lokale voorzieningen, maar het aanbod sluit niet altijd goed aan bij hun behoeftes. Er is daarom sprake van een 'economisch lek': juist de meer kapitaalkrachtige groepen geven hun geld minder uit in de wijk. Om de interesse van deze groepen voor de eigen buurt te faciliteren, moet er (nog) meer ruimte komen voor kleinschalige en diverse voorzieningen, zoals winkeltjes, restaurants, terrasjes, groene verblijfsplekken zoals

binnentuinen en ateliers. Zulke voorzieningen maken de buurt ook meer aantrekkelijk voor andere sociale groepen (zie Doff & Van der Sluis, 2017). De gemeente kan particuliere initiatieven van (sociale) ondernemers en bewoners stimuleren, faciliteren en er meer bekendheid aan geven. Vooral op dat laatste punt is nog een wereld te winnen. Zuid kent mooie plekken die vaak niet bekend zijn en er zijn al veel initiatieven op het gebied van (laagdrempelige) kunst en cultuur.

- Veel respondenten vertellen dat door de economische crisis en bezuinigingen nogal wat publieke voorzieningen, zoals buurthuizen, jongerencentra en danslokalen zijn gesloten, en dat voor sommigen de nog bestaande voorzieningen minder toegankelijk zijn. Jongeren geven bijvoorbeeld aan zich niet altijd welkom te voelen in de nog aanwezige buurthuizen. Ook zijn sommige voorzieningen 'verstopt' achter hekken of lastig te vinden. De verschraving en beperkte toegankelijkheid van het lokale voorzieningenaanbod moet worden gekeerd. Voor de kapitaalarmere groepen is het van belang dat de voorzieningen 'dichtbij zijn'. Als we de buurt aantrekkelijk willen houden voor deze groepen en om hen meer 'mee te laten doen', moet meer geïnvesteerd worden in publieke voorzieningen en ontmoetingsplekken. Zulke voorzieningen zijn het publieke kapitaal van de buurt. Voorzieningen moeten wel inclusief zijn, in de zin dat dat deze niet worden gedomineerd door een bepaalde groep in zowel het gebruik als het bestuur. Voorbeelden van goed functionerende plekken zijn er genoeg, zoals de veelgenoemde Cultuurwerkplaats Tarwewijk. Specifiek zou onderzocht moeten worden aan welke voorzieningen leden van het in omvang toegenomen precariaat, een groep met niet alleen weinig geld maar vaak ook gezondheidsbeperkingen, behoefte hebben.

- Groen in de buurt en gezellige pleinen maken de buurt aantrekkelijk voor alle groepen. Heel belangrijk is dat parken, straten en pleinen schoon zijn. De openbare ruimte moet op orde zijn, iets wat natuurlijk al heel lang de manna van het beleid is ('schoon, heel & veilig'). Nu wordt Zuid echter nog teveel geteisterd door zwerfafval dat de openbare ruimte voor iedereen onaantrekkelijk maakt en het

lastig maakt om thuis te maken. Kies daarom voor het hoogste onderhoudsniveau voor de kwetsbaarste stukken van Zuid. Betrek zoveel mogelijke partijen, waaronder bewoners en ondernemers bij de zorg voor de buitenruimte. Er is genoeg energie op Zuid waarop aangehaakt kan worden. Een ander probleem dat aandacht behoeft is de dominantie en het overlastgevend gedrag van bepaalde groepen mannen in de openbare ruimte, waardoor vrouwen beperkt worden in hun thuis-maken. Versterk met het investeren in groen en schoon ook de looproutes in de wijk, zodat meer gebruikers er verblijven en er meer 'ogen op straat' zijn om de sociale veiligheid te verhogen. Daarmee wordt de openbare ruimte minder 'masculien'. Een meer beweegvriendelijke openbare ruimte draagt ook bij aan een gezonde wijk en ontmoeting. De verblijfskwaliteit kan met kleine investeringen worden vergroot, zoals het voorbeeld hieronder laat zien. Zorg voor meer divers groen (bloemen, struiken) en veel 'straatgroen' (bakken, boomspiegels, geveltuintjes), zitmeubilair, kronkelende voet/struipaden, terrasjes en kunst in de openbare ruimte. Zie voor een voorbeeld de volgende bewerking van het grasveld bij het Balkon aan de Maas (door Sep Bergman).

Sennet (2018) heeft het dan over 'punctuatie' (zie ook Bovengronds & Doff, 2020, <https://www.oteam.nl/projecten/breda-haagse-beemden>). "Punctuatie is plekken creëren met een uniek karakter. Zonder 'aanhalingstekens' werken publieke ruimtes niet. Ikzelf besteedde altijd veel aandacht aan straatmeubilair - zitbanken, drinkfonteinen, kleine beplanting, verschillende vormen van voetpaden. Punctuatie is vaak banaal, maar het markeert een plek. Iets waardevols hoeft niet per se duur te zijn. Het verbaast me telkens weer hoezeer kleine zaken de publieke ruimte mensen kunnen opfleuren. Het is vaak symbolisch. Iets waar ze trots op kunnen zijn of dat goed is voor hun gemeenschap. Als je wil dat bewoners eigenaarschap nemen over hun buurt, moet je iets voorzien dat hetwaard is om eigenaar over te worden."

- Natuurlijk worden beleidsmakers geconfronteerd met dilemma's en spanningsvelden. Zo kan beleid om ontmoeten te stimuleren, juist nieuwe vormen van overlast veroorzaken. Bankjes zijn bijv. ook de plekken waar groepen zich ophouden, die de ruimte claimen waardoor anderen zich minder op hun gemak voelen in de openbare ruimte. Zo vertelde een van de respondenten dat "de hele erge groepering is begonnen op het moment dat de gemeente besloot om meer bankjes te gaan plaatsen". Winkeltjes die de ogen op straat zijn, zijn ook de plekken waar mannen zich ophouden die vrouwen na-sissen en hun bekertjes op straat gooien. In plaats van die bankjes weg te halen en buurtwinkeltjes te weren en daarmee het kind met het badwater weg te gooien, dient nagedacht te worden over oplossingen in termen van beheer. Stuur op vertrouwen in plaats van op angst en repressie, en experimenteer met het loslaten van beperkingen en het vergroten van de speelruimte van bewoners en (sociaal) ondernemers. Nu staan er bijvoorbeeld veel hekken om betekenisvolle plekken zoals parkjes en speeltuinen. Kies een plek uit waar je, in samenspraak met bewoners en andere gebruikers, deze hekken weghaalt en kijk wat kan op het vlak van zelfbeheer. Stimuleer ook het zelfbeheer van groene plekken in de wijk. Participatie dient bij plannen voor de wijk serieus genomen te worden, door goed te luisteren naar de noden en behoeftes van de gebruikers van de wijk. De leuze van de toekomstvisie voor Zuid "veranderen maar toch jezelf blijven" impliceert dat de mensen die er nu zijn, het moeten doen. Misschien kan niet iedereen meedoen, en niet iedereen wil, maar als je goed kijkt, zijn er genoeg gemeenschapsmakers op Zuid. Dat hebben we ervaren als onderzoeker en één van ons merkt het als bewoner. Ondersteun deze aanjagers, desnoods door ze als betaalde ervaringsdeskundigen en stadmakers op te nemen in je team. Vergroot het eigenaarschap en je zal er veel inzet voor terugkrijgen. Netwerken bestaan namelijk wel op Zuid, en dát is de kracht van de stad.

In de expertmeeting, gehouden in de Cultuurwerkplaats Tarwewijk, gingen we in groepjes uiteen en dachten de resultaten van het onderzoek door op drie thema's. Hieronder het resultaat daarvan:

Aanwezigheid en gebruik van voorzieningen

- Er zijn al veel voorzieningen en initiatieven in de focuswijken. De vraag is vooral sluiten deze in voldoende mate aan op de (aan te trekken) doelgroepen, en of ze voldoende bekend zijn.
- Voorzieningen zijn vooral een particulier initiatief (ondernemers, bewoners). De gemeente kan wel faciliteren en helpen de bekendheid van voorzieningen vergroten.
- Er zijn voldoende (sport)faciliteiten op Zuid, minder bekend is of er voldoende (sport)verenigingen zijn, waar buurtgenoten c.q. kinderen elkaar kunnen ontmoeten.

- Er zou nader onderzoek gedaan kunnen worden over aan welke voorzieningen leden van het precariaat behoefte hebben. Wat zijn hun behoeften/wensen en welke belemmeringen ervaren ze om gebruik te maken van de aanwezige voorzieningen?
- Er zijn voldoende leegstaande bedrijfsgebouwen op Zuid. Hoe kunnen deze worden gebruikt om buurtinitiatieven te faciliteren?

Ontmoetingsplekken & publieke vertrouwdheid

- Vrouwelijke geïnterviewden ervaren een sterke 'masculiene' openbare ruimte. Hoe kunnen we door middel van gebruik en programmering de openbare ruimte vrouwvriendelijker maken?
- En breder: zet in op een meer diverse programmering van de buitenruimte en voorzieningen om plekken te maken waar verschillende groepen terecht kunnen (zonder dat ontmoeting het doel is), om zo toevallige, lichte ontmoetingen tussen verschillende gebruikers te faciliteren. Kijk daarbij naar activiteiten waar mensen passie voor hebben (sport, hobby's).
- Verhoog op die manier de maatschappelijke waarde van plekken en borg de sociale duurzaamheid.
- Zowel voor jongeren als leden van het precariaat lijken er niet altijd voldoende binnenvoorzieningen te zijn, wat soms nadelige effecten heeft op de buitenruimte. Onderzoek daarom de toegankelijkheid van bestaande voorzieningen voor de diverse doelgroepen.
- De procedures rondom bewonersinitiatieven zijn niet altijd uitnodigend, maar schrikken eerder af. Hoe kunnen we bewoners meer speelruimte geven?

Ruimtelijke kwaliteit openbare ruimte (plekken & routes)

- Groen is belangrijk, maar moet wel onderhouden worden. Hoe kunnen bewoners daarin duurzaam gefaciliteerd worden?, bijvoorbeeld door middel van de inzet van een intermediair.
- Afval doet afbreuk aan thuisgevoel. Intensiveer het beheer en probeer zoveel mogelijk partijen daarbij te betrekken. Betrek bijvoorbeeld (sociale) ondernemers bij het beheer van de directe omgeving in ruil voor meer economische kansen (parkeerbeleid, picknickbanken buiten, vergunningen en andere instrumenten die gemeente heeft)
- De dominantie van bepaalde groepen op bepaalde plekken in de openbare ruimte beperkt het gebruik en een positieve beleving van andere gebruikers. Versterk de looproutes in de wijk waardoor stille plekken in een stroom van mensen komt te liggen.
- Probeer veel uit en ga uit van en stuur op vertrouwen. Haal bijv. de hekken bij een speeltuin weg zodat toegankelijkheid wordt vergroot en de ruimte meer inclusief wordt.

Referenties

Appadurai, A. (1996) *Modernity at Large: The Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

Beckhoven, E. van & R. van Kempen (2002) *Het belang van de buurt. De invloed van herstructurering op activiteiten van blijvers en nieuwkomers in een Amsterdamse en Utrechtse buurt*. Utrecht: DGW/Nethur partnership 20.

Blokland, T. (2017) *Community as urban practice*. Malden (Ma): Polity Press.

Blokland, T. & G. van Eijk (2010) Do People Who Like Diversity Practice Diversity in Neighbourhood Life? Neighbourhood Use and the Social Networks of 'Diversity-Seekers' in a Mixed Neighbourhood in the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36, 313-332.

Blokland, T. (2006) *Het sociale weefsel van de stad. Cohesie, netwerken en korte contacten*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

Blokland-Potters, T. (1998) *Wat stadsbewoners bindt, sociale relaties in een achterstandswijk*. Kampen: Kok Agora.

Bourdieu, P. (1984) *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. Cambridge Massachusetts: Harvard University Press

Burgers, J. (2000), Urban landscapes: On public space in the post-industrial city. *Journal of Housing and the Built Environment*, 15(2), 145-164.

Certeau, M. de (1997) *The practice of everyday life*. Berkeley, Los Angeles en Londen: University of California Press.

Custers, G. (2021) *De herverdeelde stad. Veranderingen in de bevolkingssamenstelling van Rotterdam Zuid*. Rotterdam: Kenniswerkplaats Leefbare Wijken.

Doff, W. & M. van der Sluis (2017) *De invloed van sterke schouders. Een literatuurstudie naar de mogelijke effecten van het Rotterdamse woonbeleid*. Rotterdam: Kenniswerkplaats Leefbare Wijken.

Doff, W. & S. van der Laan Bouma (2001) *Rotterdam, wat doet dat dan? Een sociologisch onderzoek naar de binding aan Rotterdam*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam (scriptie).

Doorn, J.A.A. van (1955) Wijk en Stad; reële integratiekaders? In: F.T. Diemer-Lindeboom, J.A.A. van Doorn & W. de Bruijn, *Prae-adviezen voor het congres over sociale samenhangen in nieuwe stadswijken*. Amsterdam: Instituut voor sociaal onderzoek van het Nederlandse volk, 60-85.

Duyvendak, J.W. (2017) *Thuis: het drama van een sentimentele samenleving*. Amsterdam: AUP.

Duyvendak, J.W. (2011) *The Politics of Home: Belonging and Nostalgia in Europe and the United States*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Eijk, G. van (2010) *Unequal networks. Spatial segregation, relationships and inequality in the city*. Amsterdam: IOS Press.

Engbersen, G., Custers, G., Glas, I. & Snel, E. (2019) *Maasstad aan de monitor: De andere lijstjes van Rotterdam*. Rotterdam: Kenniswerkplaats Leefbare Wijken.

- Engbersen, G. & R. J. van der Veen (1987) *Moderne armoede: overleven op het sociaal minimum: een onderzoek onder 120 Rotterdamse huishoudens*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Fischer, T. & G. Vanderveen (2021) *Seksuele Straatintimidatie in Rotterdam 2016–2020. Ervaringen, Aanpak en Ontwikkelingen*. Rotterdam: Kenniswerkplaats Leefbare Wijken.
- Fischer, C. (1982) *To well among friends. Personal networks in towns and cities*. Chicago: University of Chicago Press.
- Francis, B. Giles-Corti, L. Wood & M. Knuiman (2012) Creating sense of community: The role of public space. *Journal of Environmental Psychology*, 32, 401–409.
- Gehl, J. (2010) *Cities for People*. Washington DC: Island Press.
- Graaf, P. van der. & J. W. Duyvendak (2009) *Thuis voelen in de buurt: een opgave voor stedelijke vernieuwing. Een vergelijkend onderzoek naar de buurt hechting van bewoners in Nederland en Engeland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Lofland, L. (1998) *The Public Realm; exploring the city's quintessential social territory*. New York: De Gruyter
- Oldenburg, R. (1989). *The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Community Centers, Beauty Parlors, General Stores, Bars, Hangouts, and How They Get You Through the Day*. New York: Paragon House.
- Ouwehand, A. (2018) *Menging maakt verschil. Hoe bewoners buurt- en wijkverandering ervaren en waarderen ondanks en dankzij herstructurering*. Delft: TU Delft.
- Putnam, R.D. (2000) *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster
- Putnam, R. D. (2007) E pluribus unum: diversity and community in the twenty-first century, *Scandinavian Political Studies*, 30 (2), 137–174.
- Raban, J. (1975) *Soft city*. Glasgow: Fontana/Collins.
- Reijndorp, A. & L. Reinders (2010) *De alledaagse en de geplande stad, over identiteit, plek en thuis*. Amsterdam: SUN Trancity.
- Reijndorp, A. (2004) *Stadswijk; stedenbouw en dagelijks leven*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Reinders, L. (2013) *Harde stad, zachte stad. Moderne architectuur en de antropologie van een naoorlogse wijk*. Delft: Sieca.
- Sennett, R. (2018) *Stadsleven. Een visie op de metropool van de toekomst*. Amsterdam: Meulenhof.
- Weltevrede, A., A. van den Heerik, N. Helmer & J. de Boom (2018) *Nieuwe Buren. Een onderzoek naar de veranderende sociale compositie in drie Rotterdamse wijken*. Rotterdam: Kenniswerkplaats Leefbare Wijken.
- Zuiderwijk, L. (2019) *Public space. Always under construction*. Rotterdam: EUR.
- Zwaard, J. van der (2010) *Scenes in de Copy Corner. Van vluchtige ontmoetingen naar publieke vertrouwdheid*. Amsterdam: Uitgeverij SUN.

Bijlage 1: Overzicht geïnterviewden

	ec kapitaal (inkomen)	cult kapitaal (opleiding)	soc kapitaal (contacten)	Groep	migrachtergr
Hillesluis					
1	Hoog	hoog	midden	Gevest	geen
2	Laag	laag	laag	Prec	geen
3	Laag	laag	midden	Verblag	geen
4	midden/hoog	midden	midden	Stabmi	Turks
5	Midden	midden	midden	contami	Hindoestaans
6	Laag	midden	hoog	Verblag	geen
7	Midden	Midden	Laag	contami	Antilliaanse
8	Midden	Hoog	Midden/Hoog	Opkmi	Antilliaanse
9	Laag	Laag	Hoog	Verblag	Dominicaans
10	Laag-Midden	laag	laag	Prec	Antilliaanse
11	Midden	Hoog	Hoog	Cultmi	Centraal-Afrikaans
12	Hoog	hoog	midden/hoog	Cultmi	Israëliisch
Afrikaanderwijk					
1	Laag	midden	midden	Verblag	geen
2	Midden/hoog	midden	hoog	Cultmi	Kaapverdise
3	Laag	midden	hoog	Opkmi	Hindoestaanse
4	Hoog	Hoog	Hoog	gevest	geen
5	Hoog	Hoog	Midden	cultmi	Turks
6	Hoog	Hoog	Midden	cultmi	Vietnamese
7	Laag	laag	midden	verblag	geen
8	midden/hoog	hoog	hoog	cultmi	Surinaams
9	Midden	laag	hoog	verblag	Surinaams
10	Laag	onbekend	onbekend	prec	Turks
11	laag/midden	midden	midden	stabmi	Marokkaans
12	Midden	midden	hoog	stabmi	geen
13	Laag	laag	laag	prec	geen
Tarwewijk					
1	Midden	laag/midden	hoog	stabmi	Surinaams
2	Laag	laag	laag	prec	Letlands
3	Midden	laag	midden	stabmi	geen
4	Midden	midden	midden/hoog	stabmi	geen
5	Midden	hoog	midden	opkmi	Spaans
6	laag/midden	laag/midden	midden/hoog	verblag	Turks
7	Midden	midden	laag	contami	geen
8	Midden	hoog	laag/midden	stabmi	Kaapverdisch
9	Midden	laag	laag	prec	geen
10	midden/hoog	hoog	hoog	cultmi	geen
11	Laag	laag	laag/midden	prec	Marokkaans
12	Midden	hoog	midden/hoog	opkmi	Marokkaans
13	midden/hoog	hoog	midden/hoog	cultmi	geen

	ec kapitaal (inkomen)	cult kapitaal (opleiding)	soc kapitaal (contacten)	Groep	migrachtergr
Carnisse					
1	Midden	midden	midden	stabmi	Roemeens
2	laag/midden	laag/midden	midden	stabmi	Duits
3	Midden	midden/hoog	hoog?	opkmi	geen
4	Laag	midden	midden	opkmi	Italiaans
5	laag/midden	midden	laag/midden	opkmi	Italiaans
6	Laag	midden/hoog	midden/hoog	opkmi	Ethiopisch
7	Hoog	hoog	midden/hoog	gevest	geen
8	Laag	midden	laag/midden	prec	geen
9	Midden	midden	hoog	stabmi	geen
10	Midden	hoog	midden	cultmi	Duits
11	Laag	laag	laag	prec	Turks
12	Midden	laag/midden	hoog	stabmi	Nigeriaans
13	Laag	midden	midden/hoog	opkmi	Surinaams

Bijlage 2: Codegroepen & codes

Code Groups	Code	Grounded
• Beeld wijk / zuid	Identiteit / karakter wijk (intern)	51
• Beeld wijk / zuid	Imago / reputatie wijk (extern)	39
• Beeld wijk / zuid	Multiculturele karakter wijk / zuid	42
• Beeld wijk / zuid	Verandering wijk (o.a. gentrificatie)	148
• Buurtgebruik	Behoeftes buurtgebruik / wat wordt er gemist?	170
• Buurtgebruik	Belemmeringen (o.a. corona)	63
• Buurtgebruik	Buurtgebruik in tijd	91
• Buurtgebruik	Gebruik voorzieningen	239
• Buurtgebruik	Noodzakelijke activiteiten (werk, boodschappen)	125
• Buurtgebruik	Optionele activiteiten (vrije tijd)	165
• Buurtgebruik	Plekken gebruik (park etc.)	127
• Buurtgebruik	Radius/reikwijdte gebruik (gericht op wijk/stad)	197
• Buurtgebruik	Routes, verplaatsing door de wijk	166
• Buurtgebruik	Sociale activiteiten (ontmoetingen)	122
• Buurthechting / binding	Fysieke hechting / rootedness	42
• Buurthechting / binding	Reikwijdte binding (stukje / hele wijk)	80
• Buurthechting / binding	Sociale hechting / bonding	106
• Buurthechting / binding	Thuisgevoel / plaatsidentiteit	77
• Buurtkwaliteit	Afval	94
• Buurtkwaliteit	Bereikbaarheid	32
• Buurtkwaliteit	Groen	61
• Buurtkwaliteit	Parkeren & auto's	28
• Buurtkwaliteit	Plekken_fijn	134
• Buurtkwaliteit	Plekken_minder_fijn	115
• Buurtkwaliteit	Uitstraling	87
• Buurtkwaliteit	Veiligheid / overlast	175
• Buurtkwaliteit	Verbeterpunten	114
• Ontmoeting en beeldvorming (samenleven)	Beeldvorming groepen in wijk	204
• Ontmoeting en beeldvorming (samenleven)	Gemis sociaal contact en verbinding in wijk	85
• Ontmoeting en beeldvorming (samenleven)	Hangjongeren / mensen	101
• Ontmoeting en beeldvorming (samenleven)	Publieke vertrouwdeheid	82
• Ontmoeting en beeldvorming (samenleven)	Spanningen en conflicten	129
• Ontmoeting en beeldvorming (samenleven)	Toevallige ontmoetingen	78
• Sociale groep	Cultureel kapitaal (opleiding)	44
• Sociale groep	Economisch kapitaal (werk/beroep)	85
• Sociale groep	Groep_contactarme_middengroep	3
• Sociale groep	Groep_culturele_middengroep	9
• Sociale groep	Groep_gevestigde_bovenlaag	3
• Sociale groep	Groep_het_precariaat	9
• Sociale groep	Groep_opkomende_middengroep	9
• Sociale groep	Groep_stabiele_middengroep	11
• Sociale groep	Groep_verbonden_lagere_groep	7
• Sociale groep	Sociaal kapitaal (netwerk/contacten)	46
• Woongeschiedenis / biografie	Fase huishoudensvorming + leeftijd	80
• Woongeschiedenis / biografie	Gender	26
• Woongeschiedenis / biografie	Huidige woonplaats: Afrikaanderwijk	10
• Woongeschiedenis / biografie	Huidige woonplaats: Carnisse	12

Code Groups	Code	Grounded
• Woongeschiedenis / biografie	Huidige woonplaats: Hillesluis	10
• Woongeschiedenis / biografie	Huidige woonplaats: Tarwewijk	12
• Woongeschiedenis / biografie	Migratieachtergrond	37
• Woongeschiedenis / biografie	Verblijfsduur perspectief	30
• Woongeschiedenis / biografie	Vestigingsmotief	14
• Woongeschiedenis / biografie	Woongeschiedenis	86
◦	Kaart	49
◦	Quotes	67
◦	Relatie / vertrouwen gemeente	41